

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

31 januari 1968

53e jrg.

No. 2629

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers;
P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Buigen.....	85
<i>S. K. Kuipers:</i>	
Nogmaals structuur en conjunctuur, met een naschrift van Prof. Dr. A. Heertje	86
<i>Drs. F. W. van der Schaar:</i>	
Ontwikkelingslanden en wereldhandel	90
<i>L. Emmerij, M. A., en Drs. D. Kallen:</i>	
Onderwijspolitiek en onderwijs-programmering (I)	94
<i>K. D. Thomas en Dr. J. Panglaykim:</i>	
Planning in developing countries: the Indonesian experience (III)...	99
<i>Notities:</i>	
Bèta of bête?	88
Belastinggids	101
<i>Prof. Dr. C. D. Jongman:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt	102
Recente publikaties	103

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Buigen

Het kritisch-begeleidend schrijven over ontwikkelingen binnen het bedrijfsleven in het algemeen en de grote concerns in het bijzonder is bij ons toch maar een slecht ontwikkelde bezigheid, denk je bij jezelf na lezing van *Ondernemingen in de nesten*¹⁾, een boekje dat een boekje open doet over beruchte crises binnen enkele grote Amerikaanse ondernemingen. Zeker, soms wil men zich in de Nederlandse pers wel eens opwinden over bepaalde ondernemingsmanipulaties, maar dan moet er toch minstens sprake zijn van fraude of een fikse déconfiture. Commentaar leveren op de handel en wandel van een bedrijf, dat nog niet helemaal op zijn rug ligt, daar past men wel voor. Stel je voor dat het er toch nog in zou slagen weer op te krabbelen. Zakelijk-kritisch schrijven in de voor het zakenleven bestemde bladen over het zakenleven in meer dan algemene, niet direct op de ontwikkelingen binnen één bedrijf betrekking hebbende, termen is in ons land op zijn minst uitzonderlijk. Men beperkt zich tot het signaleren van de feitelikheden aan de buitenkant, tot het doorgeven van communiqués, tot het ijverig notuleren van wat de onderneming kwijt wil.

Natuurlijk zijn er ook bij ons dag- en weekbladen die niet ongenegen zijn zulke kritiek in hun kolommen te stoppen, maar daar vormt vaak een wantrouwen op voorhand, althans een zeker apriori jegens „het” bedrijfsleven, het uitgangspunt voor die kritiek. Mede doordat het wantrouwen dan veelal wederzijds is, beschikt men over te weinig inside-information om een behoorlijke basis voor werkelijk substantiële kritiek te hebben; te veelmoeten dan van zo'n artikel vorm en idioom het doen. Maar afgezien van de kritiek van deze groep (en van die der — uiteraard sterk partieel gerichte — beleggersbelangenverdedigers natuurlijk) valt juist bij de blader, die op grond van hun informatie en achtergrond de mogelijkheid tot zakelijke kritiek hebben, helaas meestal niet meer te constateren dan een buigen naar het bedrijfsleven. En dat is jammer.

Is het een paradox te noemen dat juist in de Verenigde Staten, waar het „free enterprise”-sentiment zo ideologisch-sterk geworteld is, een traditie bestaat van een, op zeer concrete feiten en goede informatie berustende, soms zeer scherpe kritiek op de faits et gestes van bedrijven en hun leiding? Of is het misschien juist niet paradoxaal omdat daar kritiek niet de verdenking op zich kan laden op een zeker vooroordeel jegens ondernemershandelen in het algemeen te zijn gebaseerd en aldus minder gemakkelijk met een schouderophalen kan worden afgedaan, doch integendeel juist facet wordt van het „free enterprise”-patroon, hetwelk bovendien in zijn toch altijd nog ongepolijster vorm dan bij ons een grotere resistentie bevat tegen commentaar? Hoe het ook zij, Richard Austin Smith, redacteur van *Fortune*, heeft in enige artikelen in dat blad, een aantal befaamde management-crisis — met menig onthullend kijkje in directievertrekken — uitgesteld, die nu voor een deel zijn bijeengebracht in het reeds genoemde boekje.

Van harte aanbevolen, met name aan de financieel-economische pers.

dR

¹⁾ Uitgegeven door J. H. de Bussy, Amsterdam 1967, 231 blz., f. 8,90 (oorspronkelijke titel: *Corporations in Crisis*. Vert. door H. de Rétrécy).

Nogmaals structuur en conjunctuur

INLEIDING

Enige weken geleden hebben De Galan en Heertje getracht de aard van de werkloosheid, zoals die zich op dit moment aan ons voordoet, vast te stellen¹⁾. Het is hun niet gelukt tot een eensluidend oordeel te komen. Eén van de oorzaken van dit meningsverschil is gelegen in de verschillen in de definities, die door de schrijvers van resp. de conjunctuur en de structuur worden gegeven. De Galan spreekt van conjunctuur, indien de effectieve vraag en de productie op korte termijn niet overeenstemmen. Bij de structuur gaat het om de relatie van deze grootheden op lange termijn. Heertje ziet als conjunctuur de vraagaspecten van de economische ontwikkeling en als structuur de aanbodaspecten ervan. De gehanteerde definities zijn naar onze mening voor het gestelde probleem minder doelmatig. De redenen hiervan en de mate waarin zullen we in de volgende paragraaf aangeven.

DE VISIE VAN DE GALAN EN HEERTJE

De Galan heeft o.i. gelijk, indien hij de definities van Heertje afwijst. Deze definities zijn te beperkt om doelmatig te kunnen zijn. De structuur en de conjunctuur hebben beide zowel betrekking op de verschijnselen aan de vraagzijde als aan de aanbodzijde van het economisch proces. De definities van Heertje passen in het kader van het neoklassieke groeimodel met één sector. In dit model past de vraag zich d.m.v. het prijsmechanisme aan bij het aanbod. Onevenwichtigheden tussen vraag en aanbod zijn hooguit van tijdelijke aard. Het gaat er nu echter om, of het neoklassieke model wel realistisch is, d.w.z. of dit model een voldoende verklaring geeft van het groeiproces, zoals men dit in de werkelijkheid kan constateren. Naar onze mening is dit niet het geval. De hoofdoorzaak ligt in het niet-voorkomen flexibel zijn van de prijzen der produktiemiddelen. Het gevolg is, dat de effectieve vraag niet noodzakelijk met de potentiële productie hoeft samen te vallen. Zij dit erkend, dan betekent dit automatisch, dat de definities van Heertje voor het onderhavige probleem niet doelmatig zijn.

Hoewel de definities van De Galan beter bij het huidige vraagstuk aansluiten dan die van Heertje, bestaan er bij ons ook t.a.v. zijn definities van structuur en conjunctuur enige bezwaren. De Galan brengt, naast de aanbodfactoren, de vraagfactoren binnen de definitie van structuur. Hij doet dit door naast de verandering der aanbodfactoren,

zoals de technische vooruitgang, de groei van de bevolking en de groei van de kapitaalgoederenvoorraad, ook de verandering van de behoeften het groeiproces te laten beïnvloeden. Dit laatste is echter alleen van belang in een model met meer dan één sector. Alleen in dat geval zal een verandering van de behoeften het groeiproces beïnvloeden. In een macro-economisch groeimodel met één sector zal deze toevoeging géén zin hebben. Afgezien van de invloed op de besparingen via de verandering van de tijdvoorkeur verandert deze toevoeging niets aan het model. In het kader van dit model zijn de definities van De Galan en Heertje volkomen identiek. Op dezelfde gronden, waarop we de definitie van structuur van Heertje hebben verworpen, zullen we dan ook de definitie van De Galan afwijzen.

De definitie van De Galan van conjunctuur achten wij niet helemaal scherp. De verhouding tussen „bestedingen en productie(capaciteit) op korte termijn” is namelijk voor meer dan één uitleg vatbaar. Het kan betekenen de verhouding tussen bestedingen en potentiële productie op korte termijn. Het kan echter ook betekenen de verhouding tussen bestedingen en feitelijke productie op korte termijn. Welke uitleg dient te worden gegeven is niet duidelijk. Speculaties t.a.v. de bedoelingen van De Galan hebben weinig zin. Wij zullen daarom overgaan tot de formulering van de o.i. meer doelmatige definities.

ONZE VISIE

Onder de conjunctuur zullen we verstaan de verschijnselen, die zijn verbonden aan het afwijken van de feitelijk waargenomen effectieve vraag van haar ontwikkeling op lange termijn. De structuur omvat de verschijnselen, die samenhangen met de ontwikkeling op lange termijn van de productie en de effectieve vraag. Deze ontwikkeling hoeft, zoals we in het voorgaande reeds enkele malen hebben benadrukt, niet samen te vallen met de groei van de potentiële productie. Het hangt o.a. af van de mate van flexibiliteit van de prijzen der produktiemiddelen of deze twee groeipaden zullen samenvallen.

Figuur 1 dient om het door ons gemaakte onderscheid

¹⁾ Dr. C. de Galan: „Structuur of conjunctuur?”, in *E.-S.B.* van 22 november 1967, no. 2620, blz. 1176-1177.

Prof. Dr. A. Heertje: „Structuur en conjunctuur!”, in *E.-S.B.* van 20 december 1967, no. 2624, blz. 1296-1298. Aan dit laatste artikel is een naschrift van De Galan toegevoegd.

(I.M.)

Met een aandeel **VEREENIGD BEZIT VAN**

tussen structuur en conjunctuur nader toe te lichten. We zijn uitgegaan van een situatie, waarin de groei van de effectieve vraag op lange termijn steeds geringer is dan de potentiële groei van de produktie. Y_1 is de potentiële produktie; Y_2 is de effectieve vraag op lange termijn; Y_3 is de produktie of effectieve vraag, zoals we deze in werkelijkheid waarnemen. De structuur is de ontwikkeling van Y_1 en Y_2 door de tijd; de conjunctuur is de ontwikkeling van Y_3 door de tijd.

Tegen het door ons gemaakte onderscheid kunnen vanuit theoretisch oogpunt allerlei bezwaren worden geuit. Het belangrijkste bezwaar is de kunstmatige scheiding van structuur of groei en conjunctuur. De groei zal de conjunctuur en de conjunctuur zal de groei beïnvloeden. Beide verschijnselen kunnen niet los van elkaar worden beschouwd. Aangezien de theorie ons echter nog geen middelen heeft verschaft om beide verschijnselen simultaan te analyseren, zijn we echter voor de aanpak van praktische problemen, zoals het onderhavige, wel gedwongen een dergelijke scheiding — hoe kunstmatig ook — door te voeren. We dienen ons nu af te vragen, wat in het kader van de bovenstaande definities dient te worden verstaan onder structurele en conjuncturele werkloosheid.

STRUCTURELE EN CONJUNCTURELE WERKLOOSHEID

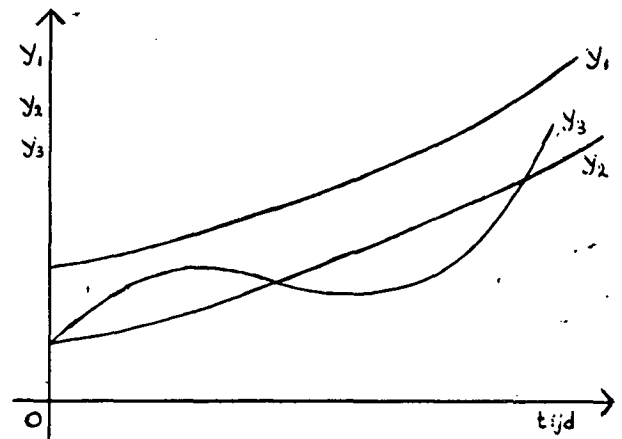
Structurele werkloosheid kunnen we o.i. het doelmatigst definiëren als de werkloosheid, die ontstaat doordat de loonvoet op lange termijn door welke reden dan ook op een relatief te hoog niveau wordt gehouden. Deze definitie vloeit automatisch voort uit onze in de vorige paragraaf gegeven definitie van structuur. Door de starheid van de prijzen van de produktiemiddelen hoeft namelijk de effectieve vraag op lange termijn niet overeen te komen met de potentiële produktie. Eén van de gevolgen kan zijn het op lange termijn ontstaan van onvoldoende werkgelegenheid.

Onder conjuncturele werkloosheid zullen we op grond van de definitie van conjunctuur verstaan de werkloosheid, die ontstaat door het dalen van de feitelijk waargenomen effectieve vraag beneden de hoogte die behoort bij de effectieve vraag in de lange periode. De oorzaak van deze vorm van werkloosheid is niet alleen het onvolkomen flexibel zijn van het prijsmechanisme, maar tevens het optreden van vertragingen in de gedragingen der economische subjecten.

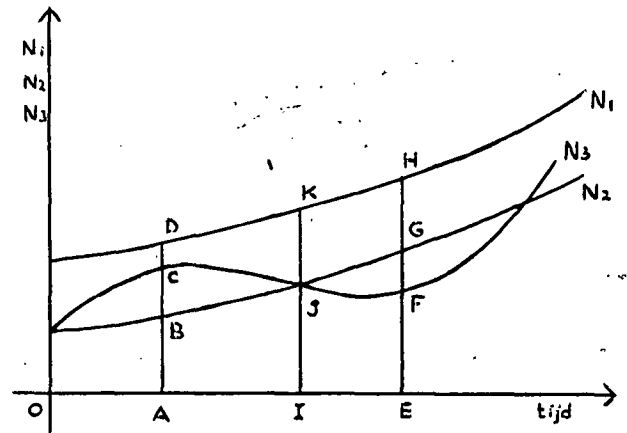
Terwille van de duidelijkheid der definities geven we figuur 2. N_1 is het aanbod van arbeid; N_2 is de door de ontwikkeling van de effectieve vraag op lange termijn bepaalde vraag naar arbeid; N_3 is de door de feitelijke ontwikkeling van de effectieve vraag bepaalde vraag naar arbeid. In de conjuncturele neergang is de structurele werkloosheid GH en de conjuncturele werkloosheid FG. De reeds bestaande structurele werkloosheid wordt nog eens versterkt door de conjuncturele.

Aan de hand van de hier gegeven definities van structurele en conjuncturele werkloosheid zullen we trachten

FIGUUR 1.

FIGUUR 2.

een oordeel te vellen over de aard van de werkloosheid, zoals deze zich heden ten dage in Nederland voordoet.

DE SITUATIE IN NEDERLAND

Om de situatie in Nederland te beoordelen, zullen we ons land in twee deelgebieden verdelen: 1. de randstad Holland en 2. de periferie die de rest van Nederland omvat. Deze ruwe indeling lijkt ons voor de hier te geven globale analyse wel voldoende.

Ten aanzien van het werkloosheidsverschijnsel vertonen deze twee gebieden een nogal verschillend beeld. De periferie heeft een werkloosheidscijfer, dat tussen 3 en 3,5 pCt. ligt, terwijl voor de randstad dit cijfer nog steeds beneden 2 pCt. ligt ²⁾. Dit laatste cijfer kan erop duiden, dat in de randstad van een depressie nog steeds géén sprake is. Men kan twijfelen tussen een overspannen

²⁾ Men zie hiervoor de tabel, zoals deze door De Galan in zijn genoemd artikel op blz. 1176 is samengesteld.

(I.M.)

en een evenwichtige toestand. Laten we het tweede alternatief als uitgangspunt nemen en de situatie als evenwichtig beschouwen. In de periferie is het tegengestelde het geval. Een toestand, waarbij het werkloosheidscijfer 3 tot 3,5 pCt. bedraagt, kan moeilijk als evenwichtig worden aangemerkt.

De vraag, die nu dient te worden gesteld, is wat onder evenwichtig moet worden verstaan. Is er al of niet sprake van evenwicht in conjuncturele of in structurele zin of in beide betekenissen? Alvorens tot het beantwoorden van deze vraag over te gaan, zullen we twee veronderstellingen maken, die naar het ons voorkomt niet van realisme ontbloeit zijn. De eerste veronderstelling houdt in, dat het conjunctuurverschijnsel zich binnen zekere grenzen gelijkmatig in het gehele land doet gelden. De tweede veronderstelling is, dat de randstad met een modernere en meer expansieve nijverheid is uitgerust dan de periferie.

De vraag, wat onder het evenwicht, zoals dat in de vorige alinea's is gebruikt, moet worden verstaan is niet eenvoudig te beantwoorden. Verschillende antwoorden zijn namelijk mogelijk. Het in evenwicht zijn van de randstad kan betekenen, dat we te maken hebben met structurele „over-employment”, hetgeen wordt gecompenseerd door een conjuncturele „un-employment”. Het kan echter ook betekenen, dat er zowel in structureel als in conjunctureel opzicht evenwicht bestaat. Het eerste alternatief houdt dan in, dat de periferie wordt gekenschetst door structurele evenwichtigheid en conjuncturele werkloosheid. Deze gevolgtrekking kan worden gemaakt op grond van onze eerste veronderstelling. Het tweede alternatief voor de randstad correspondeert, indien we wederom gebruik maken van onze eerste veronderstelling, met structurele werkloosheid en conjuncturele evenwichtigheid voor de periferie.

Welk van de alternatieven actueel is, is o.i. niet a priori te zeggen. Ten aanzien van dit probleem is een nader onderzoek naar de feiten vereist. Wel kunnen we het volgende zeggen.

(1) De kapitaalaccumulatie is in de randstad groter dan in de periferie. Deze grotere kapitaalaccumulatie en de hierin geïncorporeerde technische vooruitgang veroorzaken de verschillen in groei tussen de periferie en de randstad.

(2) Wil een geografisch evenwichtige ontwikkeling van ons land mogelijk zijn, dan dient óf de groei in de randstad te worden afgeremd en de groei in de periferie te worden gehandhaafd (eerste alternatief) óf de groei in de randstad te worden gehandhaafd en de groei in de periferie te worden bevorderd (tweede alternatief).

(3) Indien het eerste alternatief actueel is, dient de structuurpolitiek te worden begeleid door een conjunctuurpolitiek gericht op het opheffen van de depressie. In het geval, dat het tweede alternatief actueel is, zal de structuurpolitiek vergezeld moeten worden van een conjunctuurpolitiek, die gericht is op het handhaven van de status quo. In het eerste geval dient de overheid een

Bèta of bête?

De meeste mensen staan, hoezeer zij bereid zijn „open” te blijven voor de ontwikkelingen van de toekomst en hoezeer zij geneigd zijn de schouders op te halen over de populaire profeten van het automatiseringsonheil, toch onbestemd huiverig tegenover diezelfde toekomst. Ietwat bezorgd vragen zij zich af waar al die kolossale technische, medisch-biologische ontwikkelingen in zullen uitmonden. Dat alles geestelijk te kunnen bijbenen is een hele toer. Niet zo voor Dr. C. W. Rietdijk die in 91 stellingen een wetenschappelijke basis heeft willen leggen voor „een visie op mens en wereld, die past in de 'brave new world', die zich aan onze horizon aftekent”¹⁾. Met innig welbehagen koestert hij een zeer geavanceerd technisch toekomst-ideaal, waarin „de vragen van leven en dood en geluk en ten dele van goed en kwaad zullen worden opgelost in de laboratoria”. Om elk misverstand-weg te nemen voegt hij daar nog aan toe: „en niet door de haarkloverijen van de alfa-filosofen”. Dit poneert Rietdijk reeds op blz. 1. Dat bij zoveel bèta-kordaatheid de auteur nog 115 bladzijden nodig heeft om deze stelling uit te werken, mag een wonder van genuanceerdheid heten. Waarom zo lang gepraat als je meteen weet dat $1 + 1 = 2$?

Het boekje vormt al met al toch wel leuke lectuur, al zal de schrijver niet hebben beoogd dit laatste adjectief te oogsten. Volgens de snorkerige tekst van de achterflap zal dit „opzienbarende nonconformisme . . . de establishment heel wat zwaarder op de maag liggen dan de voor de status quo uiteindelijk ongevaarlijke verhaaltjes van Jan Cremer”. Onze spijsvertering bleef evenwel onder Rietdijks proza onaangedaan; wij behoren dan ook niet tot de establishment. Wél hadden wij van deze verbale krachtpatserij nog sneller dan van die van Jan C. de buik vol, maar dat zal wel niet de strekking van de geciteerde aanbeveling zijn geweest.

De man overdrijft de alfa-bèta controverse enigszins, zullen we maar denken. C. P. Snow zou zich er zeker mee hebben geamuseerd.

dR

¹⁾ Een filosofie voor het cybernetisch-biotechnische tijdperk; 91 stellingen. Van Gorcum, Assen 1967, 116 blz., f. 6,90.

deficietpolitiek te voeren; in het tweede geval is inflatoire financiering uit den boze.

(4) In elk geval dient de geografisch onevenwichtige groei te worden opgeheven. De relatief sterke kapitaal-accumulatie in de randstad zal namelijk een relatief sterke

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

stijging van de arbeidsproductiviteit te weeg brengen ³⁾ De lonen zullen de neiging hebben deze stijging te volgen. De bedrijven in de periferie zullen door hun marktpositie en kapitaalaccumulatie ⁴⁾ waarschijnlijk niet het vermogen bezitten deze stijging in hun geldproductiviteit van de aangewende arbeid te verdisconteren. Een afstoten van arbeid zal het gevolg zijn, hetgeen de toch al niet rooskleurige toestand op de arbeidsmarkt in de periferie nog doet verslechteren.

CONCLUSIE

Ten aanzien van het voorgaande kan worden geconcludeerd, dat het niet mogelijk is de huidige toestand van werkloosheid op te heffen door alleen een conjunctuur- of een structuurpolitiek te voeren. Aan de werkloosheid in de periferie liggen zowel structurele als conjuncturele oorzaken ten grondslag. Uitgezocht zal moeten worden, welke van de door ons onderscheiden alternatieven actueel is. Indien het eerste alternatief aan de werkelijkheid beantwoordt, is de door De Galan voorgestane politiek ten dele juist. Een deficietpolitiek zal moeten worden gevoerd. Zij dient echter vergezeld te gaan van een structuurpolitiek, welke de groei in de randstad tempert ⁵⁾. In geval van actualiteit van het tweede alternatief kan de door Heertje voorgestane politiek tot een oplossing leiden. In beide gevallen kan echter een structuurpolitiek niet worden vermeden.

S. K. Kuipers

³⁾ Onder arbeidsproductiviteit wordt hier verstaan de marginale geldproductiviteit van arbeid.

⁴⁾ Men zie hiervoor onze tweede veronderstelling.

⁵⁾ Deze politiek kan worden vermeden, indien men een trek van de werknemers naar de randstad als gunstig beschouwt. Op lange termijn zal dit verschijnsel waarschijnlijk niet worden getolereerd.

Naschrift

Aanvankelijk meende De Galan dat de werkloosheid uitsluitend conjunctureel was. Uit de economisch-politieke maatregelen die door hem werden aanbevolen, kon men afleiden dat de huidige situatie in Nederland uitsluitend een kwestie van bestedingen zou zijn. Ik stelde daar tegenover dat deze voorstelling van zaken te simpel is en dat ook werkloosheid ontstaat onder invloed van de technische ontwikkeling. Om deze vorm te onderscheiden van die welke door het teruglopen van de effectieve vraag ontstaat, hanteerde ik de begrippen structurele en conjuncturele werkloosheid, daarmede aanknopen bij de aanbod- en vraagzijde van de feitelijke economische ontwikkeling. In tweede instantie voert De Galan enkele vage aanduidingen van structuur en conjunctuur in, die hem in de gelegenheid stellen zijn aanvankelijke positie te herzien en te erkennen dat er ook „structurele ontwikkelingen gaande zijn” ¹⁾.

Nu meent de heer Kuipers dat mijn definities ondoelmatig zijn. Uiteraard is dit heel goed mogelijk, maar het kan niet worden geargumenteed door de bewering dat de gebezigde omschrijvingen alleen passen in een neo-klassiek groeiemodel met één sector. Daarvoor knopen de definities te zeer aan bij de feitelijke en waarcembare economische ontwikkeling en zijn ze ook te ruim. Tegen het neo-klassieke model zijn nog wel meer bezwaren in te brengen

dan de door Kuipers genoemde en ik twijfel er dan ook niet aan dat hij bij nadere overweging tot de conclusie zal komen dat de ondoelmatigheid van mijn definities niet kan worden afgeleid uit de vaststelling dat in dit *model* effectieve vraag en potentiële productie niet samenvallen, wanneer een van de veronderstellingen waarop het model rust wordt gewijzigd.

Door in zijn omschrijving de term „lange termijn” op te nemen, introduceert Kuipers in navolging van anderen juist de vaagheid, die ik heb willen vermijden. In zijn tekening komt dit element dan ook niet terug. Wel stelt hij daarin de „productie of effectieve vraag, zoals we deze in de werkelijkheid waarnemen” als een golflijn voor en hij associeert het woord conjunctuur met deze lijn. Daartegen kunnen twee bezwaren worden ingebracht. In de eerste plaats is de suggestie dat nog van absolute stijgingen en dalingen van de productie sprake is, strijdig met de werkelijkheid, waarin een regelmatige toeneming van de productie kan worden waargenomen, zij het dat het groeitempo wisselt. Ten tweede is juist het probleem dat aan de feitelijk waargenomen economische ontwikkeling twee facetten kunnen worden onderkend die wel onderscheiden, maar niet gescheiden kunnen worden, nl. het conjuncturele en het structurele. Alleen daarom al is het ondoelmatig het woord conjunctuur te reserveren voor de totale ontwikkeling, omdat zodoende wezenlijk verschillende — zij het onderling samenhangende — verschijnselen onder één hoed worden gevangen. Het hanteren van het woord „structuur” voor de potentiële productie in de tijd is ter voorbereiding van een visie op een praktisch probleem weinig gelukkig, omdat ook de potentiële productie zowel afhangt van vraag- als van aanbodfactoren.

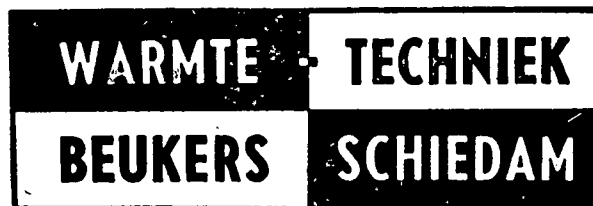
Dit komt duidelijk tot uiting wanneer Kuipers structurele werkloosheid relateert aan een relatief te hoog niveau van de lange- termijnloonvoet. Het is een bezwaar dat Kuipers hierbij uitsluitend denkt aan starheid van prijzen en volledig voorbij gaat aan de ontwikkeling van de techniek ²⁾. Bovendien overweegt Kuipers onvoldoende dat relatief hoge lonen juist het gevolg kunnen zijn van langdurige overspanning op de arbeidsmarkt onder invloed van de bestedingen. Wanneer de werkloosheid — structureel of conjunctureel — uitsluitend een kwestie van een hoog loonpeil was, zou de oplossing betrekkelijk eenvoudig zijn. Voorlopig handhaaf ik mijn meer pessimistische visie dat de problemen die de technische ontwikkeling ons stelt ingrijpender zijn.

A. Heertje

¹⁾ *E.-S.B.*, 20 december 1967, blz. 1298.

²⁾ Zie in dit verband de juist voor onze discussie belangrijke prachtige boeken van Schouten: *Dynamische Macro-Economie, I en II*, speciaal hoofdstuk II van deel II. H. E. Stenfert Kroese, Leiden 1967.

(I.M.)

Ontwikkelingslanden en wereldhandel

Aantekeningen bij UNCTAD-II

Tijdens UNCTAD-II zal, in weerwil van de Nederlandse benaming Wereldhandelsconferentie, niet uitsluitend aandacht worden besteed aan handelsvraagstukken. De handel — met name tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden — zal echter wel het centrale thema vormen. Over de oplossing der belangrijkste *handelsproblemen* — preferenties, stabilisatie grondstoffenprijzen, buffervoorraadfinanciering en exportbevordering — bestaat evenwel bij de ontwikkelde noch bij de ontwikkelingslanden volledige overeenstemming. Zelfs de EEG-landen, belangrijkste handelspartners der ontwikkelingslanden, zullen, ondanks een per 1 juli a.s. vervulde douane-unie, niet gelijkgezind optreden. Vooral op het punt der preferenties zal zulks aanzienlijke moeilijkheden teweeg kunnen brengen. Zo is Frankrijk, gezien o.m. het belang dat dit land heeft bij continuering van de huidige vorm van het Jaounde-Verdrag ¹⁾ met de geassocieerden, voorstander van handhaving der regionale en „omgekeerde” (reversed) preferenties. Nederland daarentegen wenst een systeem van algemene preferenties voor de ontwikkelingslanden en opheffing der „reversed preferences”.

De positie der Verenigde Staten, de op één na belangrijkste handelspartner der ontwikkelingslanden, komt — met uitzondering van de wens tot opheffing der „reversed preferences” — op een aantal belangrijke onderdelen niet geheel uit de verf; hoofdzakelijk als gevolg van de komende presidentsverkiezingen. Ook de ontwikkelingslanden zouden — ondanks het in oktober 1967 unaniem ondertekende Charter van Algiers — wel enigszins verdeeld kunnen blijken te zijn. Enerzijds is er een zekere tegenstelling tussen arme en rijkere ontwikkelingslanden, anderzijds een verschil van mening over de toekomst der bestaande preferentiële regimes in het kader van Commonwealth en EEG-associatie.

In het licht van de, hierboven zeer summier geschetste, discrepanties en verschillen in uitgangspunt, wordt in dit artikel getracht een aantal hoofdlijnen van de problematiek der aanstaande onderhandelingen te illustreren *uitsluitend aan de hand van cijfers over de handelsontwikkeling*, c.q. de uitvoer van de onderhandelende groepen. Het Oostblok is daarbij geheel en al buiten beschouwing gelaten. Met alle beperkingen die hieraan zijn verbonden, komen toch enige aspecten naar voren, van belang voor een globale beoordeling van uitgangsposities en eventuele resultaten.

INLEIDENDE OPMERKINGEN

Ondanks de geringe resultaten van UNCTAD-I in 1964 en de voor een oplossing van de problemen der ontwikkelingslanden niet essentieel beschouwde Kennedy-Ronde, verwachten de ontwikkelingslanden, met name op handelsgebied, van UNCTAD-II concrete resultaten. Het „poli-

tieke” klimaat voor concessies van de zijde der rijke landen lijkt thans inderdaad beter dan drieënehalf jaar geleden. Tussen de ontwikkelde landen bestaat op een aantal punten echter (nog steeds) geen overeenstemming over hetgeen de ontwikkelingslanden zal worden aangeboden (en dat ondanks de 30 november jl. in de O.E.S.O.-raad bereikte overeenstemming). Zulks lijkt voor een aantal belangrijke landen, gezien de bindingen in het kader van, bijv. EVA, EEG, GATT e.d. — en ondanks deel IV van de GATT-overeenkomst, dat speciale voordelen voor de ontwikkelingslanden toestaat — voor het verlenen van, bijv. de zo belangrijk geoordeelde preferenties, tenminste gewenst.

De groep van 77 ontwikkelingslanden heeft haar verlangens in oktober 1967 geformuleerd in het Charter van Algiers. Dit document maskeert een zekere onderlinge onenigheid welke ook bij deze groep heerst. Met name o.m. tussen de arme en armere landen, voor zover dit als categoriale indeling de scheiding vermag aan te geven. Als groep stellen deze landen vergroting van hun uitvoer primair. Dit is immers de belangrijkste bron voor de financiering van de voor hun welvaartsontplooiing zo belangrijke invoer. Daar houdt de eensgezindheid wat dit punt betreft voor een deel mee op, omdat de armere groep ontwikkelingslanden in feite de grootste handelsvoordelen toegemeten zou moeten krijgen. Dit zou ten koste kunnen gaan van de uitvoer der „overigen”. De tegenstelling wordt niet geringer door het feit dat, bijv. belangrijke tariefpreferenties — gezien de tariefopbouw der geïndustrialiseerde landen — slechts mogelijk zijn voor produkten (bijv. industrieprodukten) welke, voor zover door de ontwikkelingslanden, bijna uitsluitend door de „rijkere” groep landen worden voortgebracht en geëxporteerd. Dat is de consequentie van het feit dat ter zake van de produkten die ook in belangrijke mate, c.q. uitsluitend door de armere groep worden geproduceerd (zoals voedingsmiddelen en grondstoffen) de mogelijkheden voor uitbreiding van de uitvoer naar een aantal industriegebieden beperkt zijn. Dit is in hoofdzaak of een gevolg van de marktregelingen in de agrarische sector (drempelprijzen enz.) in het kader van, bijv. de EEG, welke hoofdzakelijk een sociale basis (inkomensaspect) hebben, waardoor, zoals de ervaring heeft geleerd, de eigen produktie aanzienlijk werd uitgebreid en, overeenkomstig, de invoermogelijkheden voor de ontwikkelingslanden werden verminderd, of een consequentie van het dooreengenomen lage invoerrecht voor grondstoffen, dat de industrielanden hanteren. Hierdoor immers wordt de

¹⁾ Zie daarvoor o.a. mijn artikelen in *Het Financieele Dagblad* van 22 en 24 maart 1967.

preferentiële marge, zijnde het verschil tussen meestbegunstigingsrecht en preferentieel tarief, zeer gering of zelfs nihil.

Een en ander nu heeft tot gevolg dat, zelfs als men rekening houdt met resultaten inzake de grondstofprijsstabilisatie — inclusief de bufferstockfinanciering — en het effect van eventuele maatregelen ter verhoging van de consumptie in de industrielanden van produkten, afkomstig uit de ontwikkelingslanden, de mogelijkheden voor de armste groep landen om hun uitvoer**opbrengst** drastisch te verhogen, zeer beperkt zijn. Hieraan zullen de uitkomsten van de aanstaande conferentie heel weinig kunnen veranderen. Dat is een zeer onbevredigende gedachte.

HANDELSCIJFERS

De slechts geringe autonome toename van de koopkracht der ontwikkelingslanden — en daarmee van hun invoermogelijkheden — is in eerste instantie een gevolg van het achterblijven van het aandeel van deze landen in de sterke expansie der werelduitvoer. Cijfers over de handelsontwikkeling in de jaren 1953-1964 geven daarvan een globale indruk ²⁾. Het aandeel van de ontwikkelingslanden in de vrije werelduitvoer, welke laatste in de periode 1953-1964 gemiddeld met 6,3 pCt. per jaar toenam, daalde van 29,8 pCt. in 1953 tot 22,5 pCt. in 1964. Deze teruggang is nog veel aanzienlijker indien men corrigeert voor de enorme expansie van de uitvoer van aardolie — 1/3 van de totale uitvoer der ontwikkelingslanden — waarvan de opbrengst slechts aan weinig ontwikkelingslanden ten goede komt. De gemiddelde uitvoerstijging der ontwikkelingslanden vermindert dan van 3,4 tot nog slechts 2,1 pCt. **per** jaar, welk cijfer ongunstig afsteekt bij de jaarlijkse, eveneens gecorrigeerde, uitvoerstijging der ontwikkelde landen van 7,3 pCt. Zie tabel 1.

De relatieve stagnatie in de uitvoer dezer landen is in hoofdzaak terug te voeren tot twee oorzaken:

1. Het geringe aandeel van deze landen in de produktie en uitvoer van de in de wereldhandel snelst groeiende groep „industrieprodukten” (SITC 5, 7, 6 en 8): 45,8 pCt. der werelduitvoer in 1953, 57,5 pCt. in 1964, uitmakende 70 pCt. van het exportpakket der ontwikkelde landen (zie tabel 2). Hierbij zij overigens aangetekend dat het aandeel der ontwikkelingslanden in de uitvoer van deze categorieën produkten relatief — met uitzondering van groep 3 — het minst daalde (van 19,6 in 1953 tot 16,9 pCt. in 1964). Een en ander verklaart — zie ook punt 2 — het grote belang dat gehecht wordt aan preferenties voor industrieprodukten ³⁾.

2. De stagnatie in de vraag der ontwikkelde landen naar de categorieën produkten die in het uitvoerpakket der ontwikkelingslanden het grootste gewicht hebben. Dit is vooral een gevolg van bekende factoren als lage inkomenselasticiteit van de vraag naar deze produkten, de marktorganisatie in de ontwikkelde landen (zie hierboven), substitutie, technische besparing e.d. Overeenkomstig vermindert het aandeel van deze primaire produkten in het uitvoerpakket der ontwikkelingslanden. Deze landen wensen in het Charter van Algiers derhalve: „A programme of specific commitments should be elaborated with a view to eliminating tariff and non-tariff barriers, including duties and revenue charges on all products”, alsmede een minimum aandeel van de markt in de ontwikkelde landen. De laatste wens bijvoorbeeld doorkruist het gehele tot nu toe in de EEG gevoerde landbouwbeleid, althans de resultaten daarvan.

TABEL 1.

Ontwikkeling wereldhandel

(f.o.b., in \$ mln.)

	1953	1958	1964
Wereldhandel	68,4	89,6	142,2
Uitvoer ontwikkelingslanden	20,4	23,6	32,0
Uitvoer ontwikkelde landen	48,0	66,0	110,2

TABEL 2.

Procentuele aandelen in vrije werelduitvoer van SITC-produktgroepen a)

Omschrijving SITC-code	1953		1964	
	Aandeel arme landen in uitvoer betreffende produktgroep	Aandeel produktgroep in totale uitvoer	Aandeel arme landen in uitvoer betreffende produktgroep	Aandeel produktgroep in totale uitvoer
0 + 1 voedingsmidd., drank enz.	46,8	23,5	37,4	17,5
2 + 4 grondstoffen	46,6	18,7	35,0	13,9
3 olieprodukten enz.	62,8	10,1	72,8	10,0
5 chemische produkten	5,9	4,7	4,5	6,6
7 machines en transportmiddelen ..	1,0	16,3	0,9	23,1
6 + 8 duurzame verbruiksgoederen en halffabrikaten	12,7	24,8	11,5	27,8
Ontwikkelingslanden totaal	29,8		22,5	
SITC-groepen totaal		100		100

a) Exclusief groep 9: diversen.

Afgezien van deze twee factoren is de verslechtering van de ruilvoet der ontwikkelingslanden in het handelsverkeer met de rijke landen, van circa 10 pCt. in de periode 1955-1964 (inclusief het herstel in de jaren 1963 en 1964), er de oorzaak van dat de uitvoer**opbrengst** dezer landen in de beschouwde periode (+ 57 pCt.) steeds verder achterbleef bij de volume-ontwikkeling (+ 75 pCt.). Deze cijfers illustreren enigszins het belang der ontwikkelingslanden bij een der belangrijkste agendapunten, de stabilisatie van de grondstoffenprijzen.

VERSCHILLEN TUSSEN ONTWIKKELINGSLANDEN

Het verschil in verloop (zie tabellen 3 en 4) en samenstelling van de uitvoer der ontwikkelingslanden tezamen

²⁾ Alle cijfers EEG-bronnen; met name „Les échanges commerciaux des pays en voie de développement etc.”.

³⁾ Het voor de ontwikkelingslanden belangrijke „verwerkte” uitvoerprodukt textiel, ca. 40 pCt. (!) van de uitvoer van industrieprodukten van deze groep landen, wordt bij invoer in de Verenigde Staten en de EEG — in vergelijking met andere produkten — het zwaarst belast, zoals uit onderstaande percentages (op de waarde) moge blijken.

SITC-groep	Invoer in EEG	Invoer in Verenigde Staten
651 - katoengarens	8	7-20
652 - geweven katoenen produkten ..	14-19	8-33
841 - kleding	18-20	10-42,5

De bescherming stijgt dus met de verwerkingsgraad. Opvallend en kenmerkend — ook na de Kennedy-ronde — is de dispariteit tussen EEG- en V.S.-tarief, hetgeen het gestelde op blz. 93, linkerkolom ad 1 adstrueert.

met een sterk uiteenlopend welvaartspeil enerzijds, de speciale bindingen met groepen van ontwikkelde landen in het kader van EEG en Commonwealth anderzijds, zijn er de oorzaak van dat het unanieme standpunt zoals neergelegd in het Charter van Algiers, bij de praktische uitwerking van compromissen, weleens doorbroken zou kunnen worden. Wat het laatste punt betreft is bekend dat Frankrijk niet wenst mede te werken aan doorbreking van het preferentiële Jaoude-regime (o.m. aangezien dit ook beëindiging der „reversed preferences” zou betekenen). Een en ander zou trouwens preluderen op de inhoud, te geven aan een nieuw akkoord waarover begin 1969 onderhandeld zal worden in verband met het aflopen van „Jaoude” medio 1969. Het is met name de groep Zuid-amerikaanse landen, met een uitvoerpakket dat in niet onbelangrijke mate concurreert met dat van de Geassocieerde Afrikaanse Staten en Madagascar (GASM) (koffie, cacao, bananen enz.) en waarvan de uitvoerontwikkeling sterk te wensen heeft overgelaten (tabel 3) — zeker indien vergeleken wordt met de versnelde uitvoerontwikkeling der GASM in de geprivilegieerde periode 1958-1964⁴⁾ — welk belang heeft bij daadwerkelijke opheffing der preferentiële zones⁵⁾. Wat dat betreft bestaat er overeenstemming tussen deze groep landen, de Verenigde Staten en de Vijf der EEG, terwijl Frankrijk en Engeland „sont bien étonnés de se trouver ensemble” in hun afwijzing daarvan.

TABEL 3.

Ontwikkelingslanden: gemiddelde jaarlijkse toename totale uitvoer (f.o.b., in pCt.)

Jaren	Latijns-Amerika	Azië	Midden-Oosten	Afrika	GASM a)
1953-1957	3,4	4,5	12,1	2,2	3,9
1958-1964	3,2	4,5	7,0	7,5	7,6

a) Exclusief Kongo.

TABEL 4.

Ontwikkelingslanden: aandeel in totaal van hun uitvoer (in pCt.)

Jaren	Uitvoer totaal a)	Latijns-Amerika	Azië	Midden-Oosten	Afrika
1953	100	37,1	28,3	10,2	18,2
1957	100	34,9	27,5	13,5	16,5
1964	100	30,8	25,2	18,0	20,3

a) Totaal = 100.

Maar ook de verschillen in handelontwikkeling zorgen voor uiteenlopende uitgangspunten. Het ligt immers voor de hand dat de meer welvarende ontwikkelingslanden met in de meeste gevallen een relatief hoge uitvoerquote alsmede — gezien het veelal grotere aandeel van industrie-producten in het uitvoerpakket — een gunstiger uitvoerontwikkeling dan de armere groep landen, belang hebben bij ongedifferentieerde handelsvoordelen voor de ontwikkelingslanden als groep. De armere-landen op hun beurt en voor zover zij al producten exporteren die voor een preferentieel regime in aanmerking komen, zijn „in principe” voorstander van een regeling waarbij rekening wordt gehouden met het welvaartsniveau bij de vaststelling van

de te verlenen handelsvoordelen. Aangezien evenwel een dergelijk systeem op basis van alleen bijv. de grootte van de te verlenen tariefpreferenties, tal van douanetechnische bezwaren (meerdere tariefkolommen) heeft, zal — wil men inderdaad enige differentiatie tussen de ontwikkelingslanden doorvoeren — een oplossing wellicht gevonden worden, door differentiatie aan te brengen niet in de tarieven maar in de grootte der ter beschikking te stellen contingenten. In een dergelijk systeem zouden de individuele ontwikkelingslanden tariefcontingenten ontvangen waarvan de grootte relatief omgekeerd evenredig is met het welvaartspeil in elk land. In het aantal tariefkolommen komt dan geen wijziging. Ten einde de zaken niet al te zeer te compliceren, zou voor het toekennen van de diverse contingenten gebruik kunnen worden gemaakt van een globale groepsindeling der ontwikkelingslanden naar welvaartspeil (Frans standpunt). Door de EEG zouden bijv. globale contingenten kunnen worden vastgesteld; de verdeling daarvan zal echter wel moeilijkheden veroorzaken.

ONTWIKKELDE LANDEN; DIVERGERENDE UITGANGSPOSITIES

Zoals uit een aantal hierboven reeds gememoreerde punten blijkt, gaan ook de ontwikkelde landen niet eensgezind ter conferentie. Zelfs wat de EEG-landen betreft zal daarvan onvoldoende sprake zijn, zodat het eerste punt uit de ontwerp-resolutie van het Europese Parlement van de heer Pedini (2.1.68) met betrekking tot UNCTAD-II („acht het gewenst dat het Europa der Zes zich op de tweede bijeenkomst van de conferentie van de Verenigde Naties voor handel en ontwikkeling aan de wereld laat zien als een eenheid en dat de lid-staten te dien einde voor *alle* onderwerpen van de conferentie een gemeenschappelijk standpunt vaststellen”) een onvervulde wensbetuiging is. Dit blijkt o.m. reeds uit het feit dat de EEG-Commissie ook nu weer niet tot „opdracht heeft gekregen de Gemeenschap tijdens de werkzaamheden van de conferentie te vertegenwoordigen”⁶⁾.

Is voor de EEG het ontbreken van een eensluitend standpunt een gevolg van een gebrek aan een gemeenschappelijk handelsbeleid, op mondiaal niveau bestaan er tussen de diverse groepen ontwikkelde landen — EEG, Verenigde Staten, EVA, rest van West-Europa, Japan en overige — in hun handelsbetrekkingen met de ontwikkelingslanden aan-

⁴⁾ Daarom kan de conclusie van Drs. Wortmann in zijn belangwekkende artikel in *E.-S.B.* van 19 januari 1966 — als zouden „de klachten van sommige niet-geassocieerde ontwikkelingslanden, in het bijzonder van Latijns-Amerika, over de nadelen welke zij van de associatie-overeenkomst ... ondervinden, niet door cijfers bevestigd worden” — niet geheel worden onderschreven. Ondanks de geringere invoerstijging in de EEG van een aantal produkten afkomstig uit de GASM dan afkomstig uit „overige” landen over de periode 1958-1963 (koffie, bananen) mag immers niet worden vergeten dat daartegenover staat: 1. een aanzienlijker toename van de „overeenkomstige” invoer van cacao, sinaasappelen en suiker; 2. de verstoringen in de uitvoer van Kongo; 3. bepaalde EOF-projecten die het resultaat hebben dat van een aantal produkten waarvan de wereldproductie toch reeds „overvloedig” is, de productie in de GASM aanzienlijk is vergroot. In het *Tweede advies internationaal beleid* van de Nationale Raad van advies inzake hulpverlening aan minder-ontwikkelde landen staat dan ook: „Naar de mening van de Raad dient de naar verhouding onevenredige oriëntatie van de E.E.G. op de Afrikaanse landen te worden herzien”.

⁵⁾ Zie ook de interventie t.b.v. Indonesië door de afgevaardigde Ir. Baas in het Europese Parlement op 22 januari jl.

⁶⁾ Zie resolutie van het Europese Parlement dd. 19 oktober 1964 inzake UNCTAD-I.

TABEL 5.

Handelsbalans ontwikkelingslanden met groepen ontwikkelde landen
(in \$ mln.)

Jaren	Totaal handelsbalans ontwikkelingslanden a)	West-Europa				N. Amerika	Japan	Overige b)
		Totaal	EEG	EVA	Overige			
1953	+ 1.100	+ 400	+ 50	+ 190	+ 160	+ 630	+ 75	+ 15
1958	- 1.730	- 720	- 710	- 220	+ 210	- 640	- 590	+ 220
1964	+ 270	+ 2.340	+ 1.540	+ 370	+ 430	- 1.760	- 390	+ 80
Totaal gehele periode 1953-1964	- 4.645	+ 5.010	+ 1.920	+ 330	+ 2.760	- 5.960	- 5.175	+ 1.480

a) + = overschot ontwikkelingslanden.

b) W.o. Australië, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika.

zienlijke verschillen. De handelsbalansen der ontwikkelingslanden als groep met de afzonderlijke groepen ontwikkelingslanden verschaffen daarvan een qua saldo redelijke indruk (tabel 5).

Het is West-Europa — sinds 1964 daarenboven vooral de EEG — dat de tekorten van de ontwikkelingslanden op de handelsbalans met de „rest van de wereld” nog binnen zekere grenzen houdt. De Verenigde Staten hebben een welhaast structureel overschot gekweekt op hun handelsbalans met de ontwikkelingslanden; zulks geldt ook voor Japan dat als enig geïndustrialiseerd land in onderontwikkeld Azië een ijzersterke handelspositie heeft opgebouwd (vooral op basis van transistorradio's e.d.). Wat Amerika betreft zijn hiervoor twee oorzaken welke, ieder voor zich, de mogelijke stellingname van de Verenigde Staten tijdens UNCTAD-II beter doen uitkomen:

1. Het invoerbeleid der Verenigde Staten is voor een groot aantal der voor de uitvoer der ontwikkelingslanden belangrijke produkten zeer restrictief. Voor een uitgebreid aantal goederen is dat in veel meerdere mate het geval dan bijv. in West-Europa, als gevolg van de concurrentie die de uitvoer der ontwikkelingslanden voor de binnenlandse voortbrenging der Verenigde Staten van deze produkten betekent. De positie der desbetreffende producentenorganisaties in de Verenigde Staten is zodanig sterk — o.m. dank zij steun van de vakbeweging ter zake — dat i.v.m. de aanstaande presidentsverkiezingen niet verwacht kan worden dat het mandaat van de delegatie der Verenigde Staten de mogelijkheid van aanzienlijke vergemakkelijking voor de invoer van deze produkten openlaat. Aangezien het eenvoudigweg toegeven van de binnenlandse politieke onmogelijkheid tot het doen van aanzienlijke concessies aan de ontwikkelingslanden echter nadelige consequenties heeft voor het imago der Verenigde Staten bij deze categorie landen, zal de delegatie der Verenigde Staten wellicht trachten deze problemen „over de band” te spelen⁷⁾. De „band” is in dit geval Frankrijk, waarvan de Verenigde Staten weten dat dit land onder geen (?) voorwaarde zal meewerken aan een regeling waarbij het preferentieel systeem tussen EEG en overzeese geassocieerden wordt opgeheven. Dit laatste nu stellen de Verenigde Staten als voorwaarde (in werkelijkheid ook het oog hebbende op opheffing der „reversed preferences” om de eigen uitvoer grotere kansen te bieden) voor hun medewerking aan een algemeen preferentieel systeem t.b.v. de ontwikkelings-

landen. Mocht een en ander zo uitwerken, dan zou Frankrijk inderdaad voor een goed deel verantwoordelijk zijn voor het — althans voorlopig — niet bereiken van overeenstemming over de preferenties. Dit is temeer niet onwaarschijnlijk omdat ook het EEG-buitenrecht onder de huidige omstandigheden niet zonder de medewerking van Frankrijk in zodanige zin gewijzigd kan worden. Hierdoor zouden dus de twee belangrijkste handelspartners der ontwikkelingslanden ieder „moeilijkheden” (i.c. Frankrijk) hebben om deze voor de ontwikkelingslanden zo belangrijke wens te vervullen.

2. De Verenigde Staten hanteren bij de overheidshulpverschaffing een hoge graad (ca. 90 pCt.; ter vergelijking: Nederland ca. 50 pCt.) van binding aan leveranties door het eigen land. Dit heeft uiteraard consequenties voor de handelsbalans met de ontwikkelingslanden. Gezien de betekenis welke de regering-Johnson thans hecht aan herstel van het globale betalingsbalansen evenwicht ter ondersteuning van de dollar, kan niet worden verwacht dat concessies zullen worden gedaan die het nagestreefde betalingsbalansen evenwicht in gevaar zullen brengen. Dit heeft — indirect — ook consequenties voor de houding der Verenigde Staten ten opzichte van de ontwikkelingslanden. De betalingsbalanspsychose der Verenigde Staten maakt dit land immers kwetsbaar voor acties van Frankrijk. Hoe een en ander zal uitwerken op de aanstaande onderhandelingen wordt echter niet doorzichtiger. Zeker is alleen dat, afgezien van ontwikkelde en ontwikkelingslanden, ook de positie van de dollar c.q. de controverse Frankrijk-Verenigde Staten partij zal zijn bij de onderhandelingen. Het zal de zeer zware taak der afzonderlijke nationale delegaties zijn tussen deze (en nog vele andere) bomen door het bos — verhoging van de welvaart der ontwikkelingslanden — te blijven zien en overeenkomstig te (onder)handelen.

SLOTBESCHOUWING

Een beschouwing als de bovenstaande, welke slechts een aantal globale handelsgegevens als basis voor het betoog

⁷⁾ Dit „spelen” dient zeer ruim opgevat. Bepaalde UNCTAD-kringen zijn bijvoorbeeld van mening dat de Verenigde Staten recentelijk hun medewerking aan de totstandkoming van bepaalde grondstoffenovereenkomsten nog niet hebben gegeven ten einde de mogelijkheid van concessies tijdens UNCTAD-II achter de hand te hebben.

gebruikt, kan alleen tot zeer eenzijdig georiënteerde conclusies komen. Wat dat betreft is het merendeel der gemaakte opmerkingen dan ook uitsluitend te beschouwen als een mogelijke consequentie van een houding der confererende naties gebaseerd op uitgangspunten welke de (handels)politiek tot primaat hebben verheven ⁸⁾. Voor tenminste één land is een dergelijke veronderstelling echter niet ver bezijden de realiteit. Met inachtneming van bovengenoemde, niet nadrukkelijk genoeg te stellen beperkingen, kan dan in grote lijnen worden verwacht:

- a. Terzake van het zeer belangrijke vraagstuk der *preferenties* zijn interne politieke vraagstukken bij de voor de ontwikkelingslanden belangrijkste handelspartners (presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten, verlenging van verdrag van Jaocde tussen EEG en geassocieerde landen in 1969) er de oorzaak van dat geen al te concrete resultaten *tijdens UNCTAD-II zelf* zullen mogen worden verwacht. Van landen als Nederland mag dan gehoopt worden dat met name activiteiten ontwikkeld zullen kunnen worden om een compromis (vandaar de parlementaire delegatie?) tussen de Verenigde Staten en Frankrijk te bereiken. Frankrijk zal wellicht compensatie ⁹⁾ wensen van de Vijf in de vorm van bijv. uitbreiding van de middelen, ter beschikking te stellen aan het Europees Ontwikkelingsfonds dat in de periode 1964-1969 rond \$ 730 mln. ter beschikking heeft. Daarover kan tijdens de conferentie echter niet worden beslist. Gezien een en ander is het niet geheel onwaarschijnlijk dat het accent van de werkelijke mogelijkheden der conferentie wat de handelsaspecten betreft, zal komen te liggen bij de stabilisatie van grondstoffenprijzen, een minder „politiek gehandicapte” issue.
- b. *Stabilisatie van grondstoffenprijzen*. Met het oog op het belang voor de armere groep ontwikkelingslanden, voor wie grondstoffen verreweg het belangrijkste deel vormen van het uitvoerpakket, en de hierboven genoemde stagnatiemogelijkheden terzake van de preferenties, is het temeer gewenst dat op dit onderdeel resultaten zullen worden bereikt. Daarbij zal toegang tot de markten der geïndustrialiseerde landen evenwel ook een te vervullen voorwaarde zijn. Het belang daarvan, gezien de gevolgen van het gevoerde markt- en prijsbeleid bijv. binnen de EEG, voor de uitvoermogelijkheden van derde landen werd reeds aangestipt.
- c. De hierboven aangegeven handelsproblemen benadrukken — overigens geheel ten overvloede — de dringende noodzakelijkheid van *industrialisatie* in de ontwikkelingslanden. Zonder dat zal de vicieuze cirkel van de ontwikkelingsproblematiek niet kunnen worden opgeheven.

Dr. F. W. van der Schaar

⁸⁾ Hierbij zij aangetekend dat diverse landen, w.o. Nederland, van mening zijn dat de werkelijkheidszin van diegenen die zich daadwerkelijk laten leiden door de wens metterdaad bij te dragen tot de ontplooiing der ontwikkelingslanden, op de lange termijn veel groter zal blijken te zijn.

⁹⁾ Van de \$ 284 mln. aanbesteed voor openbare werken door het Europees Ontwikkelingsfonds in de geassocieerde landen tot december 1965 was de procentuele verdeling over nationaliteiten: België 1,6, Duitsland 2,56, Frankrijk 48,55, Italië 15,46, Nederland 3,59, geassocieerden (waarin zeker 50 pCt. Franse deelname) 28,24. Derhalve totaal van de orders voor „Franse” maatschappijen tenminste 60 pCt.

Onderwijspolitiek en

I. De economische en sociale

INLEIDING

Er wordt veel gesproken en geschreven over onderwijs-programmering of -planning ¹⁾. Bij wijze van werkdefinitie geven wij de volgende omschrijving van dit begrip: onderwijs-programmering is het proces van het voorbereiden van een geheel van onderling consistente beslissingen betreffende het toekomstig onderwijsbeleid, ter bereiking van gespecificeerde doelstellingen. We zullen in dit en een tweede artikel zien hoe de ideeën hieromtrent zich ontwikkeld hebben en we zullen tevens trachten tot een duidelijker begrip te komen van wat onder onderwijs-programmering verstaan dient te worden. Het lijkt ons echter belangrijk, meteen al duidelijk te maken welke interpretatie we aan de termen van deze voorlopige definitie zullen geven: het specificeren van de doelstellingen houdt o.i. in dat ze expliciteerd en zoveel mogelijk gekwantificeerd moeten worden; de consistente benadering houdt in dat het onderwijsstelsel in zijn geheel en als één geheel bestreken wordt zodat de gevolgen van veranderingen in één gedeelte van het systeem op de andere delen bestudeerd kunnen worden. Ten slotte moet een lange-termijnplan worden gemaakt.

Het voldoen aan de *economische behoeften* aan geschoold personeel behoort één van de doeleinden van het onderwijs te zijn. Het productieproces van een land kan niet draaien zonder de nodige aantallen mensen die aan bepaalde beroepseisen voldoen. Deze beroepsstructuur van de actieve bevolking zal zich moeten aanpassen aan de economisch-technologische ontwikkeling. Hoe voor de hand liggend dit ook is, het is nog maar sinds heel kort (een jaar of tien) dat de economen de relatie tussen economische groei en onderwijs systematisch zijn gaan bestuderen en trachten in kwantitatieve termen uit te drukken. Daarvóór zagen velen alleen heil in kapitaalaccumulatie als een onfeilbare toverstok voor economische groei. Op het ogenblik twijfelt men er niet meer aan — en het falen van veel programma's van ontwikkelingshulp heeft sommigen op hardhandige wijze van hun twijfels afgeholpen — dat kapitaalinvestering niets uithaalt zonder de complementaire „investering in mensen” (ook wel „human capital” genoemd). Men verwacht van een onderwijssysteem dat het de economie bepaalde hoeveelheden mensen met bepaalde onderwijsniveaus aflevert, een patroon dat verandert naarmate de ontwikkeling voortschrijdt. Maar met de economische ontwikkeling veranderen ook de eisen die men aan die afgestudeerden stelt, en wel in een zodanig tempo dat niet alleen de leerplannen, maar de structuur en de organisatie zelf van het onderwijs steeds vaker op de helling gezet moeten worden. Een ingenieur die 20 jaar geleden zijn diploma heeft behaald — onder de (hopelijk extreme) hypothese dat hij geen tijd heeft gehad de sinds die tijd verschenen vakliteratuur bij te houden — doet er beter aan zijn oude diploma in de doos met vergeelde jeugdherinneringen te laten rusten.

onderwijsprogrammering

doeleinden van het onderwijs

In „E.-S.B.” van 19 en 26 juli 1967 werd een tweetal artikelen afgedrukt van Prof. Dr. W. Brand, getiteld „Economie en onderwijs”. Op de sterk kwantitatief gerichte aanpak van Prof. Brand volgde een reactie van Prof. Mr. I. A. Diepenhorst op 20 september 1967, onder de titel „Niet bij brood alleen”, waarin de meer kwalitatieve aspecten en doelstellingen van het onderwijs werden onderstreept. Met deze interessante maar beide sterk partiële stellingen kan de discussie niet als afgesloten worden beschouwd. Twee Nederlandse medewerkers van de O.E.S.O. in Parijs schreven daarom een artikel — in twee afleveringen — waarin de opgang en de ontwikkeling van de onderwijsprogrammering systematisch worden toegelicht en de verschillende aspecten daarvan kritisch worden bekeken. Zij doen dit in het licht van de internationale ervaring die op dit gebied — met name bij de O.E.S.O. — tot dusver is opgedaan.

Er is een tweede externe factor waardoor de vraag naar onderwijs wordt bepaald: *de sociale vraag* van het individu en het gezin. Deze vraag is echter op haar beurt weer afhankelijk van de ontwikkeling van de maatschappij, zowel in economische als in sociale en culturele zin. De sociale vraag wordt beïnvloed door factoren als sociaal milieu, het onderwijsniveau van de ouders, de intelligentie van het kind, afstand tot de dichtstbijzijnde school of universiteit, het prestige dat de diverse schooltypen genieten en de huidige of vermeende situatie en perspectieven op de arbeidsmarkt. Men zal er dus goed aan doen de toekomstige sociale vraag naar de verschillende onderwijsstakken en -niveaus zo nauwkeurig mogelijk te kwantificeren en te schatten om zodoende — na confrontatie met de economische doeleinden — beslissingen te kunnen nemen over het aantal nieuwe scholen en hun geografische spreiding, de vorming en het aanwerven van onderwijzend personeel enz. Er moet echter onmiddellijk op worden gewezen dat deze sociale vraag wat betreft de hogere niveaus van onderwijs (d.w.z. na de verplichte schooltijd) ook beïnvloed kan worden door politieke beslissingen, zoals feitelijke beschikbaarstelling van scholen van bepaalde niveaus op bepaalde plaatsen op een bepaald tijdstip, de hoeveelheid studiebeurzen en hun bedragen enz. Hier komen dus de sociale doeleinden om de hoek kijken, waardoor de overheid zich laat leiden als het er om gaat de sociale vraag van bepaalde bevolkingsgroepen in bepaalde streken te stimuleren of af te remmen.

Om de druk van de sociale vraag te kunnen opvangen, moet het onderwijs zich kwalitatief aanpassen. Doet het dat niet, dan wordt het inefficiënt en slaagt het er uiteindelijk niet in zijn economische en sociale doeleinden te realiseren. Hiermee is dan het probleem van de *interne efficiency* van het onderwijs gesteld, die staat of valt met de al of niet geslaagde aanpassing van de „kwalitatieve” factoren, t.w. inhoud, onderwijsmethoden en beoordelingscriteria, aan wijzigingen in omvang en aard van de sociale vraag en

dus van de schoolbevolking. De interne efficiency houdt zich bezig met wat er *in* het onderwijs gebeurt. Daaronder vallen problemen als het optimale gebruik van leraren, gebouwen, laboratoria enz., het probleem van afvallers, zittenblijvers en studieduur, doorstroming naar hogere onderwijsniveaus, kortom, alles wat men onder de „productiviteit” van het systeem kan rangschikken. Hieronder valt ook de bestudering van het effect van het onderwijs op de bekwaamheden van de leerling, zijn belangstellingsrichting, op zijn „gedrag” in de ruimste zin, voor welk effect de diploma’s en examens, zoals bekend, slechts een zeer partiële en weinig objectieve maatstaf vormen. In een meer beperkte zin valt hieronder eveneens een gedetailleerde vergelijking van de groep leerlingen of studenten aan het begin en aan het einde van een bepaald studieprogramma. Deze vergelijking kan met name meer helderheid brengen in de bovengenoemde problemen van studieduur, afvallers en zittenblijvers. Vergelijken met „productiviteitsstudies” in andere sectoren van de economie is dit soort onderzoek bijzonder gecompliceerd, vooral omdat in de efficiency van het onderwijs zoveel kwalitatieve factoren en jarenlange tradities zo’n grote rol spelen.

Dit zijn dus, in grote trekken geschilderd, enkele belangrijke facetten van onderwijsprogrammering zoals ze de laatste jaren uit de verf beginnen te komen. De planning van de sociale en economische vraag, in kwantitatieve zowel als in kwalitatieve zin, moet natuurlijk gebaseerd zijn op een nauwkeurig onderzoek van de huidige toestand en de historische trends wat betreft de relaties tussen onderwijs, economie en de maatschappij in het algemeen. De

¹⁾ Niet te verwarren met geprogrammeerd onderwijs, waarin de leerstof, via tekstboek of leermachine, in kleine, logisch op elkaar volgende stappen wordt aangeboden en zodoende de vooruitgang van de leerling onder strikte controle wordt gehouden.

studie van de interne efficiency zal o.a. ook de verschillende onderlinge relaties aan het licht brengen die bestaan tussen de verschillende takken en niveaus van onderwijs, alsmede de weerstanden inherent aan het systeem, die het moeilijk maken veranderingen snel in te voeren. Al deze elementen zijn nodig wil men op onderwijsgebied consistente beslissingen kunnen nemen. Op elk van de bovengenoemde punten gaan wij in dit en een tweede artikel uitvoeriger in.

ONDERWIJS EN ECONOMIE

Sommige mensen staan nog steeds huiverig tegenover de „inmenging” van de econoom in het onderwijsbeleid. Men hoort van deze kant mooie kreten als: „De mens kan toch niet in een cijfer worden gevat” of „Onderwijs is toch nog iets méér dan het klaarstomen voor een job”. De eerste slogan is gebaseerd op een overdrijving van het verschil tussen zgn. kwantitatieve en kwalitatieve aspecten; met de tweede zijn we het natuurlijk volkomen eens, zoals hiervoor reeds bleek. Het kan ook zijn dat deze mensen conceptuele en technische problemen verwarren en, afgeschrikt door de problemen die zich voordoen bij het kwantificeren van de economische doelstellingen van het onderwijs, er dan maar meteen helemaal niets mee van doen willen hebben. Dat is natuurlijk een vreemde houding zodra men aanvaardt dat het onderwijs een rol te spelen heeft in de economische ontwikkeling en dat juist één van zijn doelstellingen is, de leerlingen de nodige bekwaamheden bij te brengen voor het vervullen van hun toekomstige taak als werkend lid van de maatschappij. Zij die het niet eens zijn met dit uitgangspunt, zijn tenminste consistent in hun houding. Zij die het er wél mee eens zijn, accepteren daarmee dus een beperking van de discussie tot de technische mogelijkheden, op betrouwbare wijze de economische behoeften aan onderwijs te berekenen, en tot het bepalen van de plaats en het gewicht van deze economische dimensie in de onderwijsprogrammering en -politiek, vergeleken met de reeds aangeduide, maar nog nader uit te werken andere dimensies.

TECHNISCHE PROBLEMEN: HET METEN EN RAMEN VAN DE ECONOMISCHE BIJDRAGE VAN HET ONDERWIJS

Het gaat er nu dus om de economische doeleinden vast te stellen die het onderwijssysteem zal moeten trachten te verwezenlijken. Vereist de economisch-technologische ontwikkeling van het land dat méér nadruk komt te liggen op technisch of op algemeen vormend onderwijs? Welke faculteiten van het wetenschappelijk onderwijs horen prioriteit te krijgen? Welke maatregelen op het gebied van wetenschappelijk onderzoek moeten er genomen worden in het licht van de economische doelstellingen? Hoe kunnen de resultaten van desbetreffend onderzoek in het onderwijs in concrete pedagogische feiten omgezet worden? Wat kan er gedaan worden aan het probleem van zittenblijvers, afvallers en, in het wetenschappelijk onderwijs, de exorbitante studieduur, zonder dat de kwaliteit van het „eindproduct” er onder lijdt? Hoe kunnen de leerplannen de snelle ontwikkeling van wetenschap en techniek bijhouden zonder al te frequente wijzigingen en hoe — vooral — kan het onderwijs voorzien in de onverzadigbare honger van de moderne economie naar steeds nieuwe en steeds méér specialisaties? Dit is slechts een klein gedeelte van een indrukwekkende lijst vraagstukken, die echter al onmiddellijk

aantoont in welke mate deze economische dimensie van de onderwijsprogrammering kan doordringen tot de meest fundamentele aspecten van de onderwijspolitiek. We zeggen: „kán doordringen”, aangezien de sociale en de interne-efficiency-dimensies natuurlijk ook hun woordje mee te spreken hebben.

Er is al heel wat inkt gevloeid over het vraagstuk hoe men nu wel op de beste en meest verantwoorde manier deze economische doelstellingen kan vaststellen. Dit is niet de plaats om hierop diep in te gaan en we zullen ons dus beperken tot een korte beschrijving van de meest gebruikte methode, die men de beroepsstructuur-projectiemethode zou kunnen noemen. Deze is gebaseerd op de veronderstelling dat aan een bepaald economisch-technologisch ontwikkelingsniveau een specifieke beroepsstructuur van de arbeidende bevolking beantwoordt. Het gaat er dan om, de toekomstige economische behoeften aan mensen in de verschillende beroepsgroepen vast te stellen (ingenieurs, technici, managers etc.) en die om te zetten in corresponderende onderwijs- en trainingsequivalenties. Hier wordt dus de beroepsstructuur van de actieve bevolking beschouwd als de gemene deler van het gehele terrein van economische groei aan de ene kant en van onderwijs en training aan de andere.

TABEL 1.

„Professional and technical personnel” als een percentage van de totale actieve bevolking, vergeleken met het ontwikkelingsniveau

Land	Jaar	Nationaal product per lid van de actieve bevolking (in U.S. \$)	Percentage „professional and technical personnel”
Verenigde Staten	1960	7.019	10,8
Canada	1961	5.193	9,7
Verenigde Staten	1950	4.502	8,4
Noorwegen	1960	2.786	8,0
Verenigd Koninkrijk	1961	2.669	8,6
Italië	1961	1.584	6,5
Argentinië	1960	1.546	6,3
Griekenland	1961	892	4,8
Spanje	1960	827	4,2
Portugal	1960	661	2,8

Bron: Interne O.E.S.O.-documentatie.

Dat met de economisch-technologische vooruitgang de beroepsstructuur verandert en moet veranderen lijkt wel duidelijk en is ook empirisch aan te tonen door de historische ontwikkeling na te gaan in landen waar de nodige gegevens beschikbaar zijn, of door de beroepsstructuur te vergelijken van landen op verschillende niveaus van economische ontwikkeling (zie tabel 1). Een enkel voorbeeld: op een vrij laag economisch niveau zal men een produktiewijze in bijv. de textielsector aantreffen die grotendeels gebaseerd is op het handgedreven spinnewiel, waaraan uiteraard ook een vrij „primitieve” beroepsstructuur beantwoordt. Vergelijken we daarmee de beroepsstructuur van de textielsector op een hoog technologisch niveau — waar het produktieproces volkomen gemechaniseerd is — dan zien we dat nieuwe beroepen hun intrede hebben gedaan die niet voorkwamen bij de primitieve produktiewijze: ingenieurs, personeelschefs, managers zijn voorbeelden van beroepsgroepen die in het geheel niet of in veel mindere mate nodig waren in het eerste geval.

De aantrekkelijkheid van deze benaderingswijze ligt in haar duidelijke implicaties voor onderwijsbeslissingen.

Studies gebaseerd op de methode van beroepsstructuurprojectie leveren immers resultaten op als bijv. de volgende: tussen nu en — zeg — 1980 zullen er ongeveer 7.000 ingenieurs, 2.000 artsen, 1.000 agronomen, 18.000 technici van een bepaald niveau enz., gevormd moeten worden. Van deze gegevens kan men dan afleiden hoeveel nieuwe plaatsen er beschikbaar gemaakt moeten worden aan de verschillende faculteiten en studierichtingen, alsmede de gevolgen wat betreft onderwijzend personeel, financiën enz. Er komen echter heel wat technische moeilijkheden om de hoek kijken om dit soort ramingen met een minimum aan betrouwbaarheid te kunnen maken. In de eerste plaats hebben we ramingen nodig van de economisch-technologische ontwikkeling — en nog wel voor de verschillende economische sectoren zoals landbouw, transport, industrie enz. — die veel verder vooruitzien dan de normale economische planning. Aangezien de gevolgen van veranderingen in de onderwijssector eerst na lange tijd zichtbaar worden (gezien o.a. de duur van de opleiding en de onderlinge relaties tussen de verschillende onderwijsniveaus) moeten dit ramingen op lange termijn (10-20 jaar) zijn. Het is duidelijk dat dit een hachelijke onderneming is.

Een tweede moeilijkheid is het vertalen van beroeps-categorieën in onderwijstermen. Dat is schijnbaar eenvoudig als het gaat om hoog gespecialiseerde beroepen zoals ingenieur en arts. Het wordt al veel moeilijker als het gaat om leidende functies in het bedrijfsleven: verkoop-directeur, manager, personeelschef. Zelfs als het gelukt is vast te stellen over welke kwaliteiten deze personen moeten beschikken, is daarmee nog weinig gezegd over de leerprogramma's en -methoden die hun die kwaliteiten kunnen bijbrengen of „aanleren”. Leert een toekomstige bedrijfs-leider méér van gesimuleerde discussies over „management” dan van het bestuderen van de recente sociaal-economische geschiedenis? Is de directeur van de verkoop beter gediend met een doctoraal studie economie dan met een carrière als verkoper of een training in verkooptechnieken? Is een MULO-B opleiding plus HTS een betere voorbereiding voor de toekomstige bedrijfstechnicus dan Gymnasium-β plus TH? Het antwoord op dit soort vragen moet bij de onderwijsprogrammering leiding geven als het er om gaat te kiezen tussen elkaar uitsluitende opleidingsvormen of te bepalen waar in het programma de zwaartepunten horen te liggen.

Deze problemen, plus de statistische hiaten aangaande de huidige beroeps- en onderwijsstructuur, verklaren voor een groot gedeelte het geringe krediet dat deze projecties genieten als het op onderwijspolitieke beslissingen aankomt.

PLAATS EN GEWICHT VAN DE ECONOMISCHE DOELSTELLINGEN IN DE ONDERWIJSPROGRAMMERING

Het belang van een nauwkeurige en *gedetailleerde* studie aangaande de economische doelstellingen van het onderwijs zal in grote mate afhangen van de economische en sociale situatie van het land in kwestie. Zo zal het waarschijnlijk voor een ontwikkelingsland belangrijker zijn de minimaal vereiste onderwijsexpansie op alle niveaus, nodig om zijn economische groei-doelstellingen te kunnen realiseren, vast te stellen dan voor hoogontwikkelde landen waar de meeste niveaus en takken van onderwijs al een meer dan voldoende expansie (economisch gezien) hebben ondergaan en waar dus relatief meer aandacht aan de sociale dimensie besteed kan worden. Men zou verschillende fasen kunnen

onderscheiden: nadruk op de economische doeleinden in een eerste stadium van economisch-sociale ontwikkeling, gevolgd door een geleidelijk sterkere benadrukking van de sociale dimensies naarmate de economische ontwikkeling voortschrijdt. Het is echter interessant vast te stellen hoe snel de sociale vraag naar hogere takken van onderwijs zich ontwikkeld heeft in de laatste vijftien jaar. Het is daarom niet onwaarschijnlijk dat in vele landen de sociale vraag naar onderwijs dreigt „door te schieten”.

Een voorbeeld uit Zweden kan duidelijk maken wat we hiermee bedoelen. De vooruitstrevende onderwijspolitiek van het land is bekend. Op het ogenblik kan men waarnemen dat, ten dele als gevolg van een interessante structurele hervorming in de richting van comprehensief middelbaar onderwijs (op het eerste niveau), een steeds groter percentage leerlingen het algemeen vormend gymnasium kiest (op het tweede niveau van het middelbaar onderwijs) om aldus door te kunnen gaan naar de universiteit. Het gevolg is dat er in Zweden meer en meer verontruste stemmen opgaan die een tekort aan middelbaar technisch geschoold personeel vrezen. Op deze manier is de discussie in Zweden opnieuw beland bij het probleem van de economische behoeften. Zweden is misschien in zijn sociale onderwijspolitiek verder gegaan dan zijn huidige economische structuur toelaat. In de nu volgende paragraaf komen we terug op deze mogelijkheid van conflicten tussen sociale vraag en sociale doeleinden en de economische behoeften.

ONDERWIJS EN MAATSCHAPPIJ

Artikel 26 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens zegt onder meer: „Aan de ouders komt in de eerste plaats het recht toe, de soort van opvoeding en onderwijs te kiezen, welke aan hun kinderen zal worden gegeven”. En verder: „... Hoger onderwijs zal gelijkelijk openstaan voor eenieder die daartoe de begaafdheid bezit”. In gewijzigde vorm zijn gelijkluidende verklaringen opgenomen in de grondwetten van vele landen. Dit maakt dus de sociale vraag naar onderwijs tot een van de beslissende factoren in de onderwijspolitiek. Het houdt ook in dat van de toekomstige sociale vraag, ramingen op lange termijn gemaakt moeten worden. Deze zijn, evenals de reeds genoemde ramingen van de economische behoeften, nodig om beslissingen te kunnen nemen aangaande de grootte en geografische spreiding van nieuw te bouwen scholen, de behoefte aan onderwijzend personeel voor de verschillende niveaus, het soort onderwijs dat in de diverse schooltypen gegeven zal worden enz.

Dit soort raming levert geen al te grote moeilijkheden op waar het de leeftijdsgroepen betreft die binnen de verplichte leertijd vallen. Men kan trouwens voor dit onderwijsniveau moeilijk van sociale vraag spreken, daar eenieder volgens de wet verplicht is een minimum aantal jaren — vijf tot twaalf, al naar gelang het land — op de schoolbanken door te brengen²⁾. Demografische ramingen per leeftijdsgroep zijn in het algemeen voldoende om de toekomstige hoeveelheid jongens en meisjes op lager-onderwijsniveau te schatten. Het wordt echter heel wat ingewikkelder met de daarop volgende onderwijsniveaus, die boven de fase der leerplicht liggen. Hier moet men in de eerste plaats te werk gaan zich baserend op wat er in het verleden heeft plaatsgevonden, en vervolgens op wat

²⁾ In vele ontwikkelingslanden ligt de zaak niet zo eenvoudig, aangezien daar een min of meer aanzienlijk percentage kinderen in de leerplichtige leeftijd de school niet bezoekt.

voor de toekomst als wenselijk en/of mogelijk wordt beschouwd. De eerste stap is dus, na te gaan welke proporties jongens en meisjes in het verleden van het verplicht naar het voortgezet lager of middelbaar en van het middelbaar naar het wetenschappelijk onderwijs zijn gegaan. De aldus gevonden „doorgangscoefficienten” worden dan in het algemeen geëxtrapoleerd. Waar de nodige gegevens beschikbaar zijn, kunnen deze coëfficiënten berekend worden niet alleen voor het totale aantal leerlingen, maar tevens per sociale groep, streek, geslacht enz. De uitkomst van zo'n raming kan men zien in tabel 2, ontleend aan het *Robbins Report on Higher Education*.

Maar hoe verrijnd deze ramingen ook mogen zijn, er blijft een grote moeilijkheid bestaan: de sociale vraag wordt voor de hogere takken van onderwijs óók beïnvloed door beleidsbeslissingen, met name door de effectieve beschikbaarstelling van scholen van bepaalde niveaus op bepaalde plaatsen op een bepaald tijdstip, de hoeveelheid studie-beurzen en hun bedrag en andere, reeds in de inleiding genoemde, factoren. Dit is wat we bedoelden toen we in de vorige alinea spraken over „wenselijk en/of mogelijk” en dit brengt ons dan tevens naar de sociale doeleinden van het onderwijs.

Als we in enkele woorden moeten definiëren in welke beleidsbeslissingen de sociale doeleinden van het onderwijs-beleid het meest uitgesproken hun neerslag vinden, zouden we zonder aarzelen zeggen: het richting geven aan de sociale vraag van bepaalde bevolkingsgroepen naar bepaalde takken van onderwijs. Overal kan men grote verschillen in de participatie aan de hogere niveaus van onderwijs vaststellen, naar geslacht, streek, sociaal milieu enz. Onderzoek heeft aangetoond dat in tal van landen, ondanks de massale verhoging van de totale onderwijsdeelname, deze verschillen vrij stabiel gebleven zijn, zoals duidelijk te zien is in het Deense voorbeeld (tabel 3). Dit heeft ertoe geleid dat de sociale doelstelling „equality of educational opportunity” meer en meer politieke aandacht is gaan opeisen. Hierbij moeten we echter onmiddellijk een opmerking plaatsen: het naïeve idee dat dit betekent dat het onderwijs voor allen gelijk zou moeten zijn, heeft plaatsgemaakt voor een meer gedifferentieerde en meer realistische conceptie: iedereen moet de reële kans krijgen dat onderwijs te volgen dat past bij zijn bekwaamheden en zijn belangstelling. Men denkt wel eens dat in dit opzicht al heel wat bereikt kan worden door een vooruitstrevende beurzenpolitiek, een evenwichtige schoolspreiding enz. Zonder het belang en de noodzakelijkheid hiervan te willen onderschatten, moet echter heel nadrukkelijk gesteld worden, dat voor het bereiken van dit doel tevens een aanpassing van de pedagogische structuur van het schoolwezen nodig is, daar de bestaande schoolsystemen en onderwijsmethoden een handicap vormen voor de kinderen uit sociaal en cultureel minder bevoorrechte milieus. De tendens in veel Europese landen naar een meer comprehensief middelbaar onderwijs is o.m. hierdoor geïnspireerd ³⁾.

Om kinderen met gelijke bekwaamheid inderdaad gelijke kansen in het onderwijs te bieden, zijn heel wat obstakels te overwinnen. In de Verenigde Staten zijn in de afgelopen jaren diverse speciale projecten gelanceerd om bij kinderen uit minderheidsgroepen de lacunes aan te vullen die hen verhinderen op gelijke voet te komen met de meer bevoorrechte groepen in de wedloop om goede prestaties op de high schools en om plaatsen aan de „betere” colleges en universiteiten. Enkele jaren geleden nog concentreerden deze programma's zich op de high schools, daarna op het lagere onderwijs, terwijl men nu heeft moeten erkennen

TABEL 2.

*Totaal aantal studenten in hoger onderwijs:
historische trend en sociale-vraagaming,
Groot Brittannië 1924-1985*

Jaar	Aantal (in 1.000)
1924	61
1938	69
1955	128
1960	179
1962	216
1965	290
1970	344
1975	433
1980	558
1985	697

Bron: *Robbins Report on Higher Education*, Londen 1963. Tabel 30, blz. 69.

TABEL 3.

*Beroepsgroep van vaders van abiturienten van het
gymnasium, Denemarken 1951-1961*

Categorie	Aantallen abiturienten (in pCt.)		
	1951	1956	1961
Higher non-manual	36,4	38,5	37,0
Tradesmen	28,9	24,4	25,4
Clerical	19,0	19,9	19,2
Agriculture	7,5	7,3	6,9
Manual	5,6	6,5	8,0
Other	2,6	3,4	3,5
Totaal	100,0	100,0	100,0
Totaal aantal abiturienten, absolute cijfers	2.803	3.368	5.455

Bron: *Expension in Secondary Education: Trends and Implications*, O.E.S.O., Parijs 1967.

dat men op het kleuterniveau moet beginnen wil men de discrepantie in taalbeheersing enz. niet te groot laten worden.

Het onderzoek naar de meest efficiënte pedagogische middelen en condities om de sociale doelstellingen, zoals die hierboven vermeld zijn, in praktische maatregelen om te zetten, verkeert nog in een beginstadium. In de nabije toekomst zullen de resultaten van dit soort onderzoek zonder twijfel vergaande consequenties hebben voor de onderwijspolitiek t.a.v. het gehele complex van problemen dat men gemakshalve als „kwalitatief” aanduidt ⁴⁾.

SOCIALE VRAAG EN ECONOMISCHE BEHOEFTE

De taak van de auteurs van het *Robbins Report on Higher Education* was, de regering van Groot-Brittannië, in het licht van de nationale behoeften en middelen, te adviseren omtrent de beginselen waarop de ontwikkeling op lange termijn van het hoger onderwijs zou moeten worden gebaseerd. De houding van het Robbins Committee was de volgende: „conceptueel gezien zijn we er van overtuigd dat de economische behoeften belangrijk zijn en dat

³⁾ Zie voor een discussie over deze ontwikkeling Prof. Dr. Ph. J. Idenburg: „Het ideaal van de optimale ontwikkeling der talenten en de pedagogische structuur van het schoolwezen”, in *Paedagogische Studiën*, jrg. 39, 1962, blz. 434 e.v.

⁴⁾ In Nederland kan van het „talentenproject” van Prof. Dr. F. van Heek een stimulerende invloed uitgaan.

Planning in developing countries: the Indonesian experience

III. Managerial shortcomings; balanced growth*

Het derde van een reeks van drie artikelen welke, tegen de achtergrond van de ervaringen van de afgelopen tien, vijftien jaar, actuele informatie verschaffen rond het nieuwe Indonesische vijfjarenplan.

All developing countries are short of skilled executive personnel and trained technicians. Such persons are required to staff the government bureaucracy, State enterprises of all types, private industrial trading and services concerns. General Suharto's *instruction* to the Planning Council calls for an improvement in administration, especially in Government-owned companies and in the State apparatus. The Government's aim is to raise the standards of administrative efficiency and effectiveness to enable the successful implementation of the new development programme.

MANAGERIAL DIFFICULTIES

Concern over the shortage of managerial personnel was expressed very early in the life of the young Republic. A progress report on the Urgency Programme stated that one of the reasons for the many failures in the programme was the lack of experienced executives. An untrained bureaucracy severely hampers the operations of both government and private enterprises. If factories require imports which are licensed in some way, delays in expediting orders can be very costly. Orders for equipment often

went astray and on many occasions firms were forced to close down as a result of bureaucratic inefficiency. Government personnel were not the only ones at fault. The staff in private companies receiving government assistance were also at fault as a result of their lack of training and experience.

As we have already seen, the shortcomings of both the State and private sectors of the economy stemming from the shortage of skilled manpower was one of the reasons why at least one group in Indonesia recommended that foreign investment should be attracted to the country. Foreign firms could supply not only capital and equipment, but also their own managers and technicians. At the same time, such firms could be obliged to train Indonesians to replace the foreign personnel. A good example was the „turn-key” project in GRESIK (Cement). Such provisions were in fact incorporated into the Foreign Investment Law of 1958 and reappear again in the law passed in December of last year.

* I en II in *E.-S.B.* van 17 januari jl., blz. 56-60 resp. 24 januari jl., blz. 73-74.

we dus de beroepsstructuur moeten ramen. Maar... volgens ons hebben we roch de methodologische inzichten, noch de statistische gegevens om dit met een minimum aan betrouwbaarheid te kunnen doen. We kiezen daarom een andere benaderingswijze (t.w. de sociale vraag naar hoger onderwijs) die we wél met een zekere betrouwbaarheid denken te kunnen hanteren”.

Dit zou een aanvaardbare houding zijn, ware er niet de in de redenering impliciet vervatte suggestie dat men twee, elkaar uitsluitende, methoden ter beschikking heeft om de toekomstige expansie van het hoger onderwijs te bepalen: de ene gebaseerd op de economische behoeften en de andere op de sociale vraag. Men kan zich afvragen hoe de auteurs gehandeld zouden hebben als de eerste „approach” niet onbruikbaar was verklaard. Zouden zij dan een keuze hebben gemaakt? En zo ja, op welke basis? Als beide methoden gevolgd zouden zijn, welke zou dan de voorkeur hebben gekregen, zowel wat technisch-statistisch werk aangaat als wat politieke beslissingen betreft? De auteurs hebben deze vragen niet aangesneden, alhoewel zij volgens ons voor het ontwerpen van een reële basis van onderwijs-politiek van het grootste belang zijn.

De moeilijkheid met de sociale-vraagmethode is, dat ze ons niet in staat stelt een (economische) keuze te maken of een orde van prioriteiten op te stellen; we hebben er geen idee van of deze sociale vraag ook maar in de verste verte zal resulteren in een beroepsstructuur die overeen-

komt met het niveau van de toekomstige economisch-technologische ontwikkeling. Er ontbreekt dus elke objectieve maatstaf om te bepalen wat er aan onderwijs uitgegeven moet worden, want — nogmaals — de sociale-vraag is eigenlijk altijd een hutsput van *potentiële* vraag naar onderwijs en politieke beslissingen van de autoriteiten op onderwijsgebied. Als men geen dringende economische redenen kan aanvoeren, zien we gebeuren wat altijd al is gebeurd: zodra er een minder goede conjunctuur intreedt, komt de overheid in de verleiding de onderwijsuitgaven te beknotten (zie bijv. de huidige situatie in Groot-Brittannië, België en Duitsland). Deze verleiding is des te groter omdat de opmerkelijke stijging in onderwijsuitgaven, die men sinds tien, vijftien jaar in de meeste landen kan waarnemen, niet voor onbepaalde tijd kan doorgaan. Het wordt daarom steeds noodzakelijker, de beschikbare financiële middelen zo efficiënt mogelijk te gebruiken, door de interne efficiency van de onderwijssector onder de loep te nemen. Dat doen we in het volgende artikel.

De voorlopige conclusie moet zijn, dat ramingen van beide externe factoren, van de economische zowel als van de sociale vraag, nodig zijn om te kunnen bepalen wat er in de onderwijssector behoort te gebeuren.

L. Emmerij, M.A.
Drs. D. Kallen

The shortage of managerial personnel was greatly aggravated when the Dutch were expelled from the country during the course of 1957-1958. Indonesians in middle positions in the firms which were taken over, found themselves in top managerial positions overnight, and had to head complex organisations. As a result firms in the agricultural, industrial and trading sectors suffered severe setbacks. One of the major criticisms against the Eight-Year Plan was the failure of the planners to design a plan more consistent with the numbers and types of skilled personnel available. And the inability to attract foreign investment on the basis of the 1958 Law meant that the shortage on the Indonesian side could not be met by an influx of foreign firms and personnel.

In fact, there was a clear-cut contradiction between the avowed aims and goals of the Government's economic policies and its actions in the political field, especially with regard to Indonesia's stand in foreign policy. It was not until April, 1965, that Sukarno openly acknowledged this conflict and announced steps to revise the Eight-Year Plan to accord with the facts of the situation.

Economics and politics can not be separated and this dictum applies both to internal and external policies. The present Government has sufficient examples of the truth of this and is in a good position to learn from experience.

In spite of the way in which the Eight-Year Plan more or less ignored the problem of skilled manpower as a necessary complement to the very success of the plan, various groups within the Indonesian community had long recognised the country's shortcomings in this field and were making serious attempts to remedy the situation. The Business Administration Department of the Faculty of Economics in the University of Indonesia has played a key role in the development of managerial skills. Many of the State Universities are assisted in their management programmes by the University of Indonesia and at the same time lecturers from the latter university teach courses in management at the various private universities. The National Institute of Public Administration (NIPA) organises courses of various kinds, tailored to suit the requirements of the numerous government agencies.

Many members of government enterprises, including army personnel appointed to key positions following the take-over of Dutch companies, have attended short courses made available by the University's School of Business Administration, once a year during the summer. While it is true that the standard of administration declined when the Dutch left, new managers have, over the years, acquired experience on the job and at managerial courses by the Government.

For this reason, it may be unwise to down-grade the rôle of government enterprises as seems to be the present trend, especially in State trading, in favour of private enterprise. The new Government has tended to stress the inefficiencies and corruption of the State enterprises and to give the impression that in the future private firms will be encouraged. Corruption was indeed common in State enterprises, but such corruption has in past pervaded all sectors of the economy. To single out one group for condemnation now may be selfdefeating, particularly if the personnel of the firms affected have indeed increased their expertise.

Since independence, quite a few Indonesian entrepreneurs have made a name for themselves in private business, but it is still true that the private sector lacks the capital

to play a crucial role in development at this stage. In the short-run at least it might therefore be impractical to discard the vast amount of experience that has been acquired in the government enterprises. The Government openly acknowledges the relationship between administrative efficiency and economic development. We can only hope that this leads to greater degrees of co-ordination of efforts designed to promote managerial skills in all quarters.

SECTORAL BALANCE OR UNBALANCED GROWTH?

Development planning in the Soviet Union was characterised by a heavy emphasis on basic industries. A similar emphasis can be found in India's debates on India's plan which have often centred around the respective roles of agriculture and industry. In Indonesia, it is interesting to note that the plans and programmes that we have mentioned all favoured the concept of balanced development. In the early fifties there were signs that a controversy was brewing along the lines of industry versus agriculture but it was short-lived. The Urgency Programme included a long list of short and long term industrial projects but also called for self-sufficiency in foodstuffs. Small and medium-scale industries were also to be encouraged, along with the construction of such „giants" as the Gresik cement factory and the fertiliser plant in Palembang.

The Five-Year Plan also provided for both agricultural and industrial development, the two sectors being regarded as complementary to each other. Self-sufficiency in foodstuffs was again given prominence, and this time it was to be achieved within the plan period 1956-1960. Consideration was also given to the development of (especially electrical) power, manufacturing industries and transportation.

Within the economic sections of the Eight-Year Plan industrial projects were important but other sectors were not neglected. Theoretically, the balance between the various sectors was in fact quite realistic. Production and distribution (including transport and communications) were allocated Rp. 168.3 billion, of which industry received 30 per cent, food 15 per cent, clothing 18 per cent and distribution 36 per cent.

Of the large-scale industrial projects, only the fertiliser factory in South Sumatra was completed. Others progressed but little. The hydro-electric power complex on the Asahan river in North Sumatra and the steel mill in West Java, were among the most important of such projects and work on both have now been suspended. Several spinning mills were set up in the drive towards self-sufficiency in the clothing industry. In agriculture, land reclamation projects were given special emphasis but little progress was made. The plan also favoured the dissemination of improved seeds and cultivation techniques. One of the goals in agriculture was to eliminate the rice deficit, currently met by imports and to improve living standards by some 15 per cent. The considerable amount of funds available for transport and communications implied an awareness on the part of the Government of the importance of this vital sector in the economy which was badly in need of rehabilitation.

The fact that the planners were rather successful in providing for balanced structural development on paper should be a warning to those who tend to look no further than the drawing board. It is one thing to design a plan, quite another to implement it whatever the qualities of the

plan itself. As far as we can see, the designers of the Eight-Year Plan paid lip-serve to many of the basic precepts of economics. Emphasis on the need to improve the country's transportation system is a good example of this. Economists, both Indonesian and foreign, have long stressed this point. And the present Government is also paying special attention to this sector. For all its good intentions, the Government did not get very far with the Eight-Year Plan. Apart from the failure to provide for the financial aspects of the whole programme, political factors made it impossible to implement satisfactorily. First came the West Irian campaign and then confrontation, repeating in a way the fate of the Five-Year Plan at the hands of political events. As with the other programmes, we still cannot be sure whether the plans as designed were within the capacity of the Government in terms of finance, managerial and technical personnel and so on.

When we turn to a consideration of the *instruction* issued by the present Government, we see that General Suharto has urged the planners to pay attention to most sectors of the economy. Agricultural development, as the basis of the livelihood of the majority of the people is to be encouraged. Small and medium-scale industries are to be fostered, particularly those which can help in the development of the agricultural sector and which can process products for exports. In this case, there are indications of a return to the ideas of the early fifties, of the Urgency Programme and the Five-Year Plan. In mining, those minerals which are for export will be given priority along with those which can be used for the improvement of the infra-structure. Developments in transportation and communications are to be geared to the programmes designed to increase output in the other sectors.

The distribution of goods and services is to be speeded up, and the Government also hopes that such improvements will be related to general economic development. For example, producers of rubber in the villages may be persuaded to produce more if the types of goods which they purchase in exchange for rubber were more readily available. Delays in transportation which cut down the supplies of rice in the rubber areas have in the past induced some rubber producers to switch over to rice cultivation to the detriment of badly needed foreign exchange earnings. Education is not neglected, and the emphasis is to be on vocational training to fulfil the need for technical experts. All that remains is for the planners to decide how much money and resources should be allocated to the various sectors. Then the Government will be entrusted with the implementation of the plan. As we have seen, there has been no shortage of development plans and programmes in Indonesia. The problem has been to put them into practice. There is little doubt the economic factors have impeded the successful execution of develop-

Belastinggids

De slag op de belastinggidsenmarkt is weer begonnen. December jl. kwam reeds de eerste gids van het nieuwe seizoen aan de markt, in tegenstelling tot vele eerstelingen als de eerste Hollandse Nieuwe of de eerste aardbeien zeer goedkoop. Slechts f. 3,50 kost „Kluwers kleine belastinggids 1968”, waarvoor de lezer 143 blz. vol met informatie en adviezen plus een model van het nieuwe aangiftebiljet krijgt.

ment efforts, and it is quite likely that the present Government will be hampered by shortage of finance (both in local and foreign currency), by serious deficiencies in the numbers of managerial and technical personnel. Transport bottle-necks plagued development in the past and will probably do so in the future.

But it seems hard to resist the conclusion that development in the past failed largely because of internal and external political policies. Internal rebellion is not conducive to development, nor is the continual friction which characterised the relationship between the political parties and the army in the past. Certain attitudes in foreign policy are also inimical to development. Foreign investors are not attracted by internal civil strife nor by campaigns such as the one for the return of West Irian and confrontation. Foreign governments and international organisations also look with disfavour on foreign policies which interfere with development.

The Government of Acting President Suharto is well aware of the difficulties which arise as a result of internal political tensions and foreign „adventures”. The cynic may challenge those who attack Indonesia's stand in foreign policy in terms of tailoring it to suit the needs of development. Is Indonesia sacrificing her national interests? The present leaders do not think so, and have so far argued that *the main task at present is economic development*. If this is to be the main goal, action in other spheres may have to be severely restricted.

Suharto's Government is now trying to prepare the ground for the successful implementation of the new Five-Year Plan. *He wants to achieve internal political and economic stability. As we have seen there are sound reasons for this attitude.* There are also sound reasons for the Government's desire to attract foreign capital and government-to-government assistance. Internal stability and friendly relations abroad would certainly provide a favourable climate for the launching of a new plan. It remains to be seen whether the Government's policies in all fields and levels will provide such an atmosphere.

K. D. Thomas
J. Panglaykim

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG IN **Interunie**

BELEG INTERNATIONAAL

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

De ruimte op de geldmarkt, die omstreeks midden januari heerste en waardoor de bankkassen een ongekende hoogte hadden bereikt, heeft geleid tot ruime aankopen van schatkistpapier bij de Agent van het Ministerie van Financiën. Daarnaast hebben andere factoren voor een overschot van ontvangsten boven uitgaven bij het Rijk gezorgd, waardoor het tegoed van de Staat zich na de inzinking, die uit de weekstaat van 15 januari bleek, kon herstellen. De deviezenvoorraad nam met f. 176 mln. af. Omdat afwikkeling van swapaffaires thans van zeer geringe betekenis is en de aankoop van valuta bij De Nederlandsche Bank om een tekort op de betalingsbalans te financieren evenmin waarschijnlijk is, moet worden aangenomen dat de ruime kaspositie der banken deze ertoe heeft gebracht, middelen op buitenlandse markten uit te zetten. In de afgelopen week bleef de markt ruim; de daggeldrente wijzigde zich niet.

Geleidelijk kan men zich een beeld vormen van de oorzaken van de toeneming van de liquiditeitenmassa in 1967. Wat de eerste drie kwartalen betreft blijkt uit de cijfers van het C.B.S.-De Nederlandsche Bank, dat de groei in deze periode reeds f. 2.448 mln. heeft bedragen, een hoog cijfer wanneer wij dit met de cijfers van vorige jaren (over 4 kwartalen) vergelijken (1966 f. 1.765 mln., 1965 f. 1.899 mln.).

	Iste t/m 3de kw. 1966	Iste t/m 3de kw. 1967
	(in mln. gld.)	
Liquiditeitsrecreatie:		
t.b.v. het Rijk	712	1.357
t.b.v. lagere overheid	655	95
t.b.v. private sector	832	1.456
Diverse oorzaken	-474	-392
Netto aankoop deviezen	-490	-68
Totaal	1.235	2.448

De invloed van de overheid is in de eerste drie kwartalen niet zoveel veranderd, doch binnen deze sector heeft zich een verschuiving voltrokken. De lagere overheid heeft zich weer in het gareel gevoegd, de Staat echter heeft de inflatoire financiering bijna verdubbeld. De geldschepping t.b.v. de private sector is krachtig toegenomen. In oktober en november is door de kredietverlening der handelsbanken daar nog eens f. 312 mln. aan toegevoegd. Hiertegenover is de drainerende invloed van de betalingsbalans sterk verminderd als gevolg van het geleidelijk in evenwicht komen van de betalingsbalans in het afgelopen jaar.

KAPITAALMARKT

Het eerste halfjaar is voor 's Rijks Kas steeds een moeilijke periode. Een niet sluitende begroting vergroot deze moeilijkheden nog. Redenen te over om reeds vroeg met de uitvoering van het voor 1968 opgestelde leningplan te beginnen. Bij de thans aangekondigde emissie (6½ pCt. rente bij uitgiftekoers van 99½ pCt.) is men afgestapt van het vorig jaar gebruikte tendersysteem. Niet de koers moet nu door de markt worden vastgesteld maar het bedrag dat men tegen de door de Minister genoemde voorwaarden ter beschikking wil stellen. In beide systemen is het de be-

doeling het majoreren tegen te gaan. Het thans gevolgde stelsel is reeds meer toegepast.

Zoals men kon zien aankomen, zijn de spaarcijfers bij de traditionele spaarinstellingen over vorig jaar gunstig. In 1967 heeft het spaarverschil f. 1.568,3 mln. bedragen tegen f. 1.149,3 mln. in 1966. Hierbij moeten nog de gelden, die op de spaarrekeningen bij handelsbanken zijn gestort, worden gevoegd, doch deze zijn slechts tot en met november bekend. Zij bedroegen over deze periode f. 755 mln.

De jaarcijfers van de uitgifte van pandbrieven door hypotheekbanken geven eveneens een, zij het beperkte, stijging te zien, nl. f. 142 mln. over 1967 tegenover f. 131 mln. over 1966.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1967	H. & L. 1968	19 jan. 1968	26 jan. 1968
Algemeen	374	378 — 364	373	366
Internationale concerns	514	523 — 502	522	505
Industrie	357	359 — 347	349	348
Scheepvaart	109	113 — 107	108	107
Banken en verzekering	185	185 — 179	182	179
Handel enz.	168	170 — 165	166	165

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Kon. Petroleum	f. 155,60	f. 155,50	f. 151,10
Philips	f. 127,40	f. 125,80	f. 121,90
Unilever, cert.	f. 108,40	f. 112,40	f. 108,70
Zout-Organon	f. 160	f. 158,50	f. 157,80
Hoogovens, n.r.c.	f. 125,40	f. 119,40	f. 117
A.K.U.	f. 66	f. 74,10	f. 72,90
AMRO-Bank	f. 47,20		f. 45,50
Nat. Nederlanden	619		599
K.L.M.	f. 276	f. 238,80	f. 221
Robeco	f. 228,40	f. 230,40	f. 228,20

New York.

Dow Jones Industrials	905	880	865
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langlopende staatsobligaties b)	6,27	6,33	6,37
Aandelen: internationales b) ..	4,0		
lokales b)	4,2		
Disconto driemaands schatkist- papier	4½	4½/10	4½/10

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. Jongman

BANDEN E.-S.B. 1967

- Het aantal banden dat wij laten maken, hangt af van het aantal binnengekomen bestellingen.
- Mocht u van plan zijn uw jaargang 1967 te laten inbinden, dan verzoeken wij u vriendelijk ons uiterlijk 6 februari uw opdracht te doen toekomen.
- In E.-S.B. van 3 januari 1968 werd een bestelkaart ingesloten.
- De prijs bedraagt f. 5,25 per band.

N.V. Koninklijke Nederlandsche
Boekdrukkerij H. A. M. Roelants,
Postbus 42, Schiedam.

Recente publikaties

Broekman's Commissiebank voor In-courante Fondsen N.V.: Gids voor incurante fondsen 1968, Amsterdam 1968, f. 6.

Deze gids bevat, zoals elk jaar, een opgave van de voornaamste incurante fondsen. Er staan gegevens in over: 1. statutair en geplaatst kapitaal per ultimo 1967; 2. dividenden over de jaren 1963-1966, alsmede laagste en hoogste koersen gedurende de jaren 1965 t/m 1967; 3. uitstaande obligatieneningen met aflossingsvoorwaarden; 4. oprichters- en winstbewijzen; totaal aantal van elk uitstaand, alsmede aandeel in de overwinst; 5. koersen per 31 december 1967, alsmede zetels en vele aantekeningen betreffende deze fondsen.

Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf: Leegstaande bedrijfspanden in nieuwe winkelcentra. Omvang en achtergronden van dit verschijnsel. 's-Gravenhage 1967, 111 blz., f. 12,50.

In de krant zijn vaak alarmerende berichten te lezen over kortere of langere tijd leegstaande bedrijfsgebouwen in pas gebouwde winkelconcentraties. Ook

in middenstandsorganisaties is men hier niet erg gelukkig mee (kapitaalverlies, verkeerd gerichte investeringen). Het instellen van een vooralsnog oriënterend onderzoek ter zake leek het E.I.M. dan ook geboden. Het door het instituut ingestelde onderzoek beoogde een concreet antwoord te geven op het *waar, in welke mate en waarom* van die leegstaande bedrijfspanden. Men is niet verder gegaan dan een globale raming van de omvang van het verschijnsel en een opsomming van mogelijke achtergronden, zoals die door een grote groep ter zake benaderde deskundigen zijn geformuleerd. Eén totaalresultaat: van de 8.928 bedrijfspanden in de 456 onderzochte winkelcentra werden er 608 aangetroffen (6,8 pCt.) die of leeg stonden of een andere bestemming hebben gekregen, m.a.w. die niet aan de oorspronkelijke verwachting hebben beantwoord.

Centraal Bureau voor de Statistiek: De plaats van Nederland in het internationale vervoer en de betekenis van de Nederlandse vervoersbedrijven. Statistische en Econometrische Onderzoekin-

gen, no. 9. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1967, 73 blz., f. 8,50.

Uit het „Voorbericht” bij deze publikatie, voorbereid door het Wetenschappelijk Bureau van de afdeling Verkeersstatistiek van het C.B.S.:

„Tot vergroting van het inzicht in de nationaal-economische betekenis van het vervoer kunnen gegevens omtrent werkgelegenheid en inkomensvorming in de vervoersbedrijven, omtrent export van vervoersdiensten, vervoersinvesteringen enz., in belangrijke mate bijdragen. Daarnaast zal echter... de behoefte blijven bestaan aan een ruimere oriëntering, waarbij behalve omvang en aard van het verrichte vervoer, ook de bestaansvoorwaarden van het vervoer: de vervoersstromen, en de verschillende lokalisatie van goederenproductie en -verbruik, de aandacht krijgen.... Deze.... publikatie is bedoeld als een poging tot zulk een bredere benadering. Hierbij zijn de beschikbare economische gegevens omtrent de vervoersbedrijven, zoals deze in de Nationale Rekeningen en in de input-output-tabellen tot uitdrukking worden gebracht, gesteld tegenover die omtrent de vervoersstromen, en tegen de achtergrond van een aantal factoren van economisch en verkeersgeografische aard, onder welke invloed de Nederlandse volkshuishouding en het Nederlandse vervoer zich ontwikkelen”.

INSTITUUT VOOR HOGER BEROEPSONDERWIJS EINDHOVEN

Frederiklaan 60a

Telefoon 23730

Voor de bedrijfskundige opleidingen:

- a. Een vijfjarige parttime opleiding voor bedrijfskunde op basis HBS-B
- b. Een tweejarige opleiding voor bedrijfsassistenten op basis HBS-A

aan het Instituut, moet worden aangesteld met ingang van het studiejaar 1968-1969

EEN ECONOMOOM

voor de coördinatie van de collega's, lessen en praktika bij de opleiding, als wel voor het doceren aan de opleiding.

Naast doctoraal examen worden van de gegadigden geëist belangstelling voor didactische problemen, organisatorisch inzicht en ruime ervaring in het bedrijfsleven.

Sollicitaties dient men vóór 15 maart aanstaande te richten aan het Bestuur van de Stichting Instituut voor Hoger Beroepsonderwijs, Frederiklaan 60a, Eindhoven.

GEMEENTE GRONINGEN

Burgemeester en wethouders der gemeente Groningen roepen sollicitanten op voor een functionaris op de afdeling financiën in de rang van:

ADMINISTRATEUR

Vereist: een brede algemene ontwikkeling, een gedegen theoretische vakopleiding, een veelzijdige ervaring op het terrein van de gemeente-financiën, een grote redactionele vaardigheid.

Sollicitant moet in staat zijn bij gelijktijdige afwezigheid van de afdelings-chef/loco-secretaris en van de sous-chef leiding te geven aan de afdeling.

Salarisgrenzen van f 1878,— tot f 2337,— per maand. Vakantietoelage 6 procent per jaar.

Geen inhouding premie A.O.W./A.W.W.

De salarisherziening per 1 januari 1968 is in bovengenoemde bedragen niet begrepen.

Verplaatsingskostenbesluit en I.Z.A.-regeling zijn van toepassing.

Sollicitaties binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad aan burgemeester en wethouders, Grote Markt 1 te Groningen.

Zij die reeds, naar aanleiding van een eerdere advertentie, naar deze betrekking gesolliciteerd hebben, behoeven zulks niet opnieuw te doen.

Een halve eeuw postcheque- en girodienst. Geschiedenis, plaats in het betalingsverkeer, werking en exploitatie, automatisering in technisch, sociaal en organisatorisch opzicht van de postgiro. Onder redactie van H. Reinoud, Drs. J. A. Hommel, G. F. J. A. Groen, A. Keyser, J. M. van Oorschot en Drs. J. P. Matthyse. Marka-reeks no. 80. Spectrum, Utrecht 1968, 432 blz., f. 5,90.

Bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Postcheque- en Giro-

dienst werd door een 35-tal functionarissen van de P.T.T. (bij de P.T.T. zelf zeggen ze: „van P.T.T.“, zonder het bepalend lidwoord dus) een herdenkingspocket geschreven, waarin liefst veertig artikelen. Deze zijn over de volgende onderwerpen verdeeld: geschiedenis — het betalingsverkeer en de postcheque- en girodienst — de werking van de postcheque- en girodienst — de exploitatie van de postcheque- en girodienst — de technische en administratieve aspecten van de

automatisering van de postcheque- en girodienst — de personeelsaspecten van de automatisering van de postcheque- en girodienst — de organisatorische aspecten van de automatisering van de postcheque- en girodienst — terugblik en toekomst.

Medewerking werd ook verleend door één niet-P.T.T.-er. Dr. J. R. M. van den Brink (van de AMRO-Bank) schreef een bijdrage, getiteld: „De plaats van het bankwezen in het girale betalingsverkeer”.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. Th. C. M. J. van de Klundert,

Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. F. W. Rutten,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter:

Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 36; voor studenten f. 18.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door de uitgevers

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**

in opdracht van de directie van een
gerenommeerd nederlands

VERZEKERINGSCONCERN

bestaande uit een levens- en een schadeverzekeringsmaatschappij, zoeken wij — in strikt vertrouwelijke sfeer — gegadigden voor de functie van:

JURIST - DIRECTIESECRETARIS

Bij gebleken geschiktheid kan deze functionaris te zijner tijd worden opgenomen in de

DIRECTIE

Onze belangstelling gaat derhalve uit naar kandidaten die weliswaar een academische vorming als jurist hebben genoten, doch bij wie de belangstelling vooral uitgaat naar een functie waarbij in de toekomst „management” een overwegende rol zal gaan spelen.

Gezien het „doorgroeï”-element in deze functie achten wij een leeftijd tussen 30 en 35 jaar gewenst.

Belangstellenden kunnen desgewenst des maandags, dinsdags en woensdags van 18.00—19.00 uur telefonisch inlichtingen verkrijgen aan onderstaand bureau, telefoon (070)—11 79 39

Brieven, vergezeld van een recente pasfoto, te richten aan:

CENTRAAL BUREAU
VOOR
BEDRIJFSPSYCHOLOGIE BALISTRAAT 28 - DEN HAAG

*Wij vragen
voor spoedige
indiensttreding
in een leidinggevende
functie een*

registeraccountant

Aan een persoonlijkheid met controle-ervaring, goede contactuele eigenschappen en ervaring op het terrein van efficiency - onderzoek en automatisering kan een goed gehonoreerde levenspositie worden geboden.

Leeftijd tot ongeveer 45 jaar.

In aanmerking komende kandidaten gelieven rekening te houden met een psychologisch en medisch onderzoek.

Uw sollicitatie - voorzien van een recente pasfoto - zien wij gaarne tegemoet bij het Hoofd Personeelzaken, Fellenoord 15, Eindhoven, bij wie ook nadere informaties kunnen worden ingewonnen. (Tel.: 040-33144, toestel 425).

**Coöperatieve
Centrale
Boerenleenbank**

Eindhoven

*Vraag eens proefnummers aan
voor uw kennissen
die „E.-S.B.” nog niet kennen*

NEDERLANDSE ANTILLEN

Bij een aantal controle-instanties in de Nederlandse Antillen kunnen op korte termijn worden geplaatst:

ADJUNCT-ACCOUNTANTS

Eisen: Volledige S.P.D., M.O. Boekhouden of Niva-examens tot en met Sociale Economie.

Afhankelijk van de ervaring vindt de benoeming plaats in de rang van adjunct-accountant 3de of 2de klasse.

Dienstverband: Tijdelijke dienst van 5 jaren.

Salarisgrenzen: (op basis gehuwd, met 2 kinderen, met inbegrip van de kindertoeelage):

Adjunct-accountant 3de klasse: min. NAF 12.060,- (±Nf 19.400,-)
max. NAF 14.960,- (±Nf 25.250,-)

Adjunct-accountant 2de klasse: min. NAF 13.788,- (±Nf 22.900,-)
max. NAF 17.652,- (±Nf 30.900,-)

De tussen haakjes vermelde bedragen zijn de vergelijkbare bruto-salarissen in Nederland, berekend op basis van netto-inkomens met gelijke koopkracht.

Bij de uitzending:

- vrije overtocht, ook voor het gezin;
- tegemoetkoming in de kosten van uitrusting ad NAF 3000,-.

Bij de terugzending:

- vrije overtocht, ook voor het gezin;
- terugzendpremie: 2½ maand salaris;
- 5 maanden doorbetaling van het salaris (verlof).

Sollicitaties in tweevoud, waarin opgenomen: volledige personalia, gezinssamenstelling, behaalde diploma's, staat van dienst en referenties, zo spoedig mogelijk in te dienen bij de Gevolmachtigde Minister van de Nederlandse Antillen, Badhuisweg 175, 's-Gravenhage.

aandacht.....

Volledige concentratie. Niets ontgaat de dirigent. Niets ontgaat het publiek. Een harmonisch samenspel met een verrassend resultaat. Bijzondere aandacht krijgt ook Uw advertentie in het vaktijdschrift. Een tijdschrift wordt gelezen in een rustige sfeer. Bij uitstek de gelegenheid om Uw verkoopboodschap te lanceren. Daarom adverteert steeds meer bedrijven - met groeiend succes - in vaktijdschriften!

Wie iets te zeggen heeft - adverteert in vaktijdschriften

Het kostbaarste dat een tijdschrift bezit, is de onafhankelijkheid van de redactionele inhoud.

TECHNISCHE HOGESCHOOL EINDHOVEN

Bij de Technische Hogeschool vacceert de functie van

HOOFD VAN HET BUREAU PLANNING EN ORGANISATIE

Dit bureau staat als staforgaan ten dienste van het bestuur van de hogeschool ter bestudering van de economische en organisatorische aspecten van het beleid op korte en lange termijn; daarbij treedt het bureau adviserend op bij de voorbereiding van door de bestuurscolleges te nemen beleidsbeslissingen. Het bureau Planning en Organisatie vormt met het kabinet van curatoren en enige andere stafbureaus de Dienst Algemene Zaken.

De gedachten gaan uit naar een

ACADEMICUS

met ervaring op economisch-organisatorisch terrein en met belangstelling voor sociale structuren en voor de specifieke organisatieproblematiek van een instelling van wetenschappelijk onderwijs.

Telefonisch kunnen inlichtingen worden ingewonnen bij het hoofd van de Dienst Algemene Zaken, tel. (040) 3 32 22 toestel 2211.

Salris volgens rijksregeling.

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van nummer V 1624, te richten aan het hoofd van de centrale personeelsdienst van de Technische Hogeschool, Insulindelaan 2, Eindhoven.

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden
★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

U wilt mijnheer zelf spreken?

en liefst in zijn vertrouwde
stoel? Dat kan!

Een zeer zorgvuldig voorbereid lezerskringonderzoek heeft namelijk niet alleen geconstateerd dat E.-S.B. bij de leiding van het Nederlands bedrijfsleven bijzonder goed is ingevoerd, maar ook dat het blad zeer algemeen gelezen wordt.

De sterke toename van het advertentievolume van E.-S.B., is dan ook niet „zomaar” tot stand gekomen.

Wij zenden u dit lezerskringrapport (71 pagina's), gaarne ter inzage, in de overtuiging dat u zich dan E.-S.B. zult weten te herinneren als u iets te zeggen heeft, wat mijnheer zelf moet weten.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 -
Schiedam

* Te bestellen bij Uw boekhandelaar dan wel rechtstreeks bij de uitgever N.V. Koninklijke Nederlandse Boekdrukkerij H. A. M. Roelants te Schiedam.

De KONINKLIJKE NEDERLANDSE ZUIVELBOND F.N.Z. te 's-GRAVENHAGE

zoekt voor zijn afdeling **BEDRIJFSECONOMIE** een

MEDEWERKER

die zal worden ingeschakeld bij het ontwikkelen en uitvoeren van projecten van bedrijfseconomische en administratief-organisatorische aard in de coöperatieve zuivelindustrie, met name t.a.v. moderne calculatie-methoden, budgettering, bedrijfssignalering en bedrijfsvergelijking.

Functie-eisen:

- bij voorkeur academische opleiding (doctoraal bedrijfseconomie, keuzevak administratieve organisatie)
- ervaring in de industriële sector, b.v. in dienst van een adviesbureau of centrale organisatie-afdeling
- kritisch-analytische instelling
- gewend zelfstandig te werken
- goede contacteigenschappen

Wij bieden een interessante, deels ambulante werkring met gunstige ontplooiingsmogelijkheden en arbeidsvoorwaarden.

Eigenhandig geschreven sollicitaties met volledige gegevens omtrent opleiding, ervaring en personalia worden, vergezeld van een recente foto, ingewacht bij de algemeen secretaris van de Koninklijke Nederlandse Zuivelbond F.N.Z., Van de Spiegelstraat 16 te 's-Gravenhage, met vermelding van de letters BEC in de linkerbovenhoek van de enveloppe.

T W S

Thomsen-Wambersie Systemdistributie N.V.
Rotterdam

heeft ons opgedragen om uit te zien naar een representatieve, ondernemende, inventieve man met veel belangstelling voor OPERATIONAL RESEARCH, die als

chef projectontwikkeling

zelfstandig (met assistentie van een aantal medewerkers) zorg kan dragen voor het voorbereiden tot in het offertestadium van omvangrijke projecten op het gebied van de „physical distribution” en die bovendien in eigen persoon deze projecten bij Nederlandse en buitenlandse bedrijven kan toelichten. Er zijn reeds verscheidene projecten in behandeling.

Leeftijd, ervaring en opleiding kunnen uiteenlopend zijn; wij stellen ons voor, dat deze functie een veelbelovende mogelijkheid kan zijn voor een econoom met belangstelling voor de vervoerseconomie en de econometrie.

Brieven, eigenhandig en niet met ballpoint geschreven, vermeldende leeftijd, opleiding en ervaring, worden onder de letters Ip gaarne ontvangen door

W. VERSCHOOR en Drs J. C. OUDSHOORN
Psychologisch Adviseurs
Coolsingel 57 - Rotterdam